

Research directions
in Polish press history
1918–1939

The press of the Western voivodships

**Kierunki badań
nad historią prasy
polskiej 1918–1939**

Prasa województw
zachodnich*

Instytut Informacji Naukowej
i Bibliotekoznawstwa
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
ul. Podchorążych 2
PL 30-084 Kraków
e-mail: wmkolasa@up.krakow.pl

**Władysław Marek
KOLASA**

KEY WORDS

Polish press 1918–1939, geography of publishing
(Poland), Voivodship of Silesia (1918–1939),
Voivodship of Pomerania (1918–1939),
Voivodship of Poznań (1918–1939)

SŁOWA KLUCZOWE

prasa polska, 1918–1939, geografia wydawnicza,
historia, województwo śląskie, województwo
pomorskie, województwo poznańskie,
historiografia, badania

ABSTRACT

This is a brief survey of Polish press
published in three Western voivodships
(Silesian, Pomeranian, and Poznań)
with an account of the issues and research results
of studies undertaken since 1945.
The total number of studies amounts to 436,
the total number of citations — 495.

ABSTRAKT

Artykuł zawiera zwięzłą charakterystykę
prasy polskiej wydawanej na terenach trzech
województw zachodnich (śląskiego, pomorskiego
i poznańskiego) oraz omawia kierunki i wyniki
badań podjętych przez historyków po 1945 roku.
Tematyce tej po 1945 roku poświęcono 436 prac,
cytowanych 495 razy.

Streszczenie

Artykuł zawiera zwięzłą charakterystykę prasy polskiej lat 1918–1939 wydawanej na terenach trzech województw zachodnich (śląskiego, pomorskiego i poznańskiego) oraz omawia kierunki i wyniki badań podjętych w tym zakresie po 1945 roku. Do ewaluacji dorobku badawczego w szerokim zakresie wykorzystano analizę cytowań. Tekst poprzedzają ogólne rozważania na temat geografii wydawniczej w okresie II RP, gdzie zestawiono główne determinanty i podsumowano badania w tym zakresie. Prasa województw zachodnich miała dwie cechy szczególnie: silnie rozwiniętą prasę lokalną, której koncentracja (10,2% woj. śląskie, 14,9% pomorskie i 17,5% poznańskie) przeszło dwukrotnie przewyższała średnią krajową (6,2%) oraz czytelników z utrwalonym nawykiem czytania. Rozwojowi sprzyjał nadto wyższy od średniej poziom zamożności, dobra infrastruktura komunikacyjna i najniższy w kraju współczynnik analfabetyzmu. Według oficjalnych statystyk w latach 1918–1939 na rozważanych terenach ukazywało się łącznie 22,2% polskich gazet i czasopism, ale jednocześnie aż 42,6% polskich pism prowincjonalnych. Bezwzględna liczba pism nie jest znana, gdyż rządowe statystyki były zaniżone. Dzięki szacunkom i ekstrapolacji można podać hipotetyczne liczby (śląskie — ok. 900 tytułów, pomorskie — między 380 a 800, wielkopolskie — ok. 1300).

Zainteresowanie historyków prasą tych terenów w całym powojennym okresie było wysokie. Ogółem tematyce tej po 1945 roku poświęcono 436 prac, cytowanych poniżej okresu *half-life* 495 razy. Najczęściej podejmowano problematykę śląską (166 prac) [229 cytowań] oraz dotyczącą województwa pomorskiego (121) [167]; słabiej natomiast wypadło na tym tle województwo poznańskie (149) [99]. Przy rozmaitych zastrzeżeniach najlepiej opracowany jest teren Pomorza, gdzie czołową rolę odegrała aktywność W. Peplińskiego (16) [72], której ukoronowaniem stała się ceniona monografia [41]. Nieco gorzej wypada ocena województwa śląskiego. Wprawdzie dorobek jest znaczny (w dużej mierze inspirowany przez J. Glenska (24) [70]), lecz poza monografią prasy politycznej E. Długajczyka [19] brak opracowań sumujących rozproszoną wiedzę na ten temat. Śląsk dysponuje jedynie doskonałą bibliografią i dokumentacją. W najgorszej sytuacji jest województwo poznańskie. Poza małymi zarysami nie powstała żadna większa praca syntetyczna ani na temat Poznania, ani całego regionu, mimo że na temat Poznania ukazało się aż 106 prac. Wyjątkiem w tym zakresie są cenne monografie kilku wielkopolskich miast i regionów.

1. Wstęp

Terytorialne rozmieszczenie ośrodków prasowych na mapie Drugiej Rzeczypospolitej było bardzo nierównomierne i silnie zróżnicowane. Na obrazie tym w pierwszym rzędzie zaważyły odrębności regionalne odziedziczone jeszcze z czasów zaborów, których mimo wysiłków nie udało się zniwelować aż do 1939 roku. Różnice te w sposób jaskrawy odzwierciedla mapa 1, na której łatwo odczytać polaryzację terytorialną i stopień decentralizacji. Najgęstszą siecią ośrodków dysponowały ziemie zachodnie (dawny zabór pruski), słabszą tereny centralne (Kongresówka) i południowe (Galicja), naj słabszą zaś ściana wschodnia (Kresy).

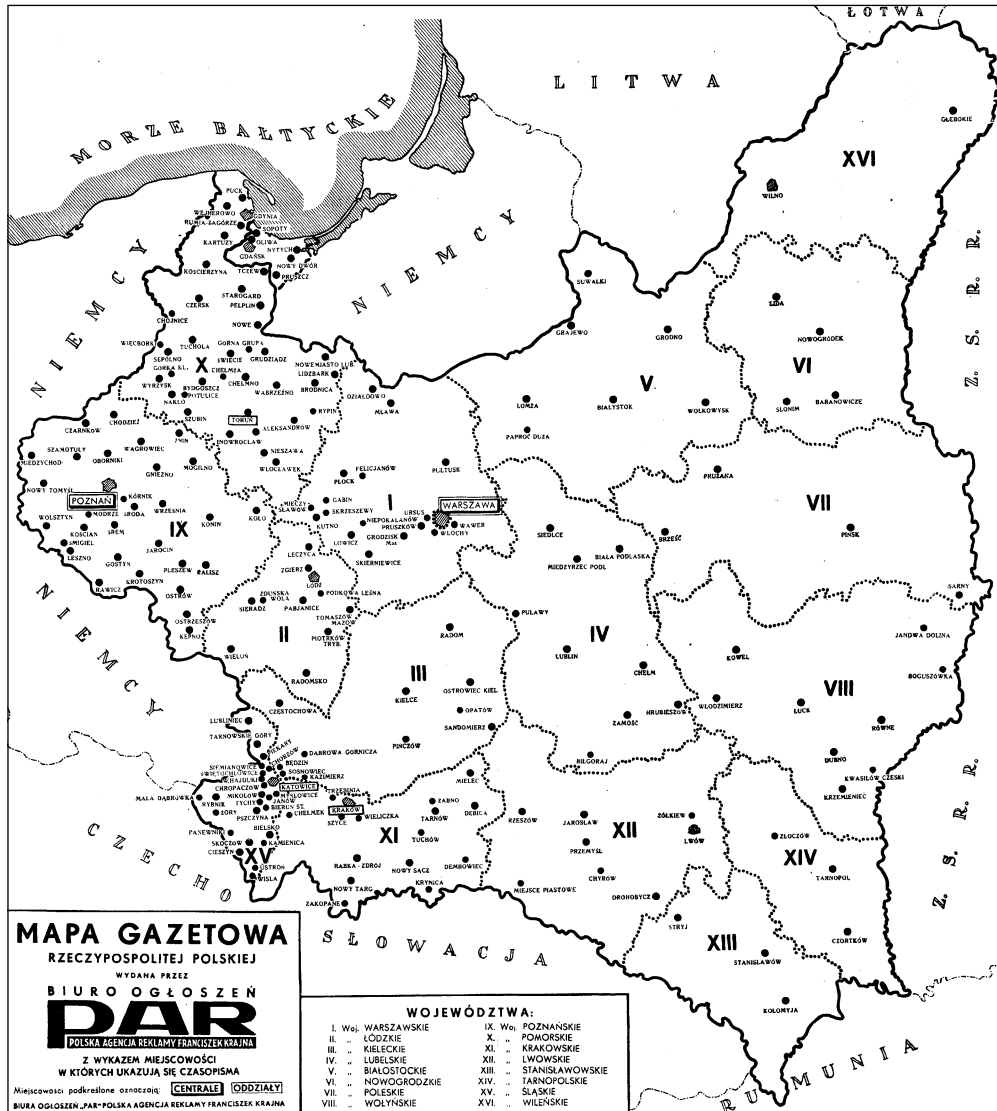
Głównymi czynnikami, które wpływały na wskazaną polaryzację terytorialną były nawyki czytelnicze, wskaźnik zamożności, infrastruktura (która wpływała na kolportaż), a nade wszystko poziom analfabetyzmu. Ostatni czynnik wydawał się mieć decydujące znaczenie, gdyż w pełni koresponduje z zaobserwowanym rozkładem. Jakkolwiek odsetek analfabetów w II RP systematycznie malał (33,1% w 1921 r. i 23,1% w 1931), to liczba osób „niepiśmiennych” była silnie zróżnicowana terytorialnie i środowiskowo. Biorąc pod uwagę dane za rok 1931, odsetek analfabetów w województwach zachodnich wynosił ledwie 3,1%, podczas gdy w województwach centralnych i południowych oscylował w granicach średniej (24–26%) oraz znacznie ją przekraczał w pasie województw wschodnich (42%), w niektórych nawet dwukrotnie (poleskie — 48%, wołyńskie — 47%); utrzymywała się też dwupółkrotna różnica między prowincją (24,9%) a ośrodkami wielkomijskimi (10%).

Największy wpływ na zróżnicowanie geograficzne odcisnęło jednak rozmieszczenie tzw. centrów prasowych, czyli ośrodków wielkomijskich, z których pochodziła znakomita większość wydawanych tytułów. W okresie II RP aż 63–76% tytułów było wydawanych w siedmiu głównych miastach; z czego połowa (30–41%) drukowana była w Warszawie oraz zbliżona liczba (33–35%) w pozostałych sześciu ośrodkach łącznie. Według oficjalnych statystyk z roku 1937 poza Warszawą (gdzie drukowano

* Artykuł jest trzecią częścią cyklu. Część pierwsza (*Tendencje rozwojowe, typologia*) została opublikowana w „Roczniku Historii Prasy Polskiej” 2011, z. 1/2, s. 5–55; część druga (*Prasa polska za granicą*) — tamże 2012, nr 1, s. 61–86.

Mapa 1

Prasowa mapa Polski 1938/1939

Źródło: Katalog Prasowy PARA 1938/1939

1504 periodyków) najwięcej tytułów wydawano w Lwowie (243), Poznaniu (212), Krakowie (131), Katowicach (104), Wilnie (83) i Łodzi (69); w większości były to dawne stolice regionalne, do których dołączyły Łódź i Katowice. W pozostałych regionach i miastach II RP wydawano zatem łącznie nie więcej niż 24–37% tytułów¹. Specyficzny obieg tworzyła prasa prowincjonalna, czyli wydawnictwa drukowane poza ośrodkami wielkomijskimi i tam kolportowane. Biorąc pod uwagę dane za rok 1937 najwięcej prasy tego typu drukowano w województwach zachodnich — 42,6% (w poznańskim — 17,5%, pomorskim — 14,9% oraz śląskim — 10,2%); podczas gdy na województwa centralne przypadało 34,1% (najwięcej w kieleckim — 10,8%), południowe — 14,6%, zaś wschodnie tylko — 8,7%². Warto dodać, że w obraz ten podlegał systematycznej zmianie, gdyż już od początku lat 30. postępował stały proces koncentracji, czyli wzrostu liczby pism wydawanych w ośrodkach centralnych (gównie przez tworzenie mutacji) kosztem prowincji, wskutek tego rola tych ostatnich uległa wyraźnemu osłabieniu (spadek z 37 do 24%). Obraz wskazanych dysproporcji dopełnia wskaźnik cyrkulacji nakładów, który przekonuje o przygniatającej sile ośrodków centralnych; według danych zestawionych przez Andrzeja Notkowskiego w roku 1937 siedem głównych ośrodków eksportowało na prowincję 179 mln egz. gazet, czyli prawie 93% egzemplarzy będących w obiegu pocztowym³.

Dotychczasowa analiza ujawnia zatem dwa główne obszary problemowe w badaniach prasy w układzie terytorialnym: 1) prasę ośrodków wielkomijskich oraz 2) prasę prowincjonalną na wybranych obszarach. Intuicję tę potwierdzają dane empiryczne (tab. 1), które wskazują, że jedynie aglomeracje i województwa zachodnie skupiały uwagę badaczy. Uderzająca jest przy tym przewaga zainteresowań dla stolic regionalnych, które skupiły prawie 2/3 całego wysiłku badawczego — 67% ogólnej liczby prac (996) oraz 61% cytowań [961]. Skala zainteresowania poszczególnymi regionami nie była jednak wprost skorelowana z potencjałem ośrodków (liczonym udziałem w rynku), co wskazuje, że istotną rolę w wytyczaniu kierunków prac należy przypisać inspiracji wypływającej z regionalnych ośrodków badawczych lub od indywidualnych uczonych.

Najwyższym zainteresowaniem mierzonym liczbą cytowań cieszyły się dwa regiony: województwo warszawskie — 471 prac, cytowanych 430 razy oraz województwo krakowskie (195) [298]; a precyzyjnej rzecz biorąc ich stolice, których przewaga nad resztą województwa była w obu przypadkach przygniatająca: Warszawa (94,6%), Kraków (80,9%). Dalej w rankingu badań ulokowały się ośrodki zdo-

¹ A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918–1939*, Warszawa 1980, s. 434.

² A. Notkowski, *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1982, s. 133, tab. 28.

³ A. Notkowski, *Polska prasa prowincjonalna...*, s. 246.

Stan opracowań prasy polskiej 1918–1939 w układzie terytorialnym

Województwo	Koncentracja prasy [1937] % tytułów		Stan opracowań		W tym opracowania ogólne		W tym poszczególne tytuły		W tym stolica regionu					
	Ogółem	Prowincjonalne	Opracowań	Cytowań	Opracowań	Cytowań	Opracowań	Cytowań	Stolica	Opracowania ogólne		Poszczeg. tytuły		Stolica/region — oprac. — %%
										Oprac.	Cyt.	Oprac.	Cyt.	
Warszawskie	43,6	8,3	471	430	40	125	431	305	Warszawa	26	115	408	277	94,6
Krakowskie	7,0	5,5	195	298	77	156	118	142	Kraków	57	134	100	135	80,9
Śląskie	7,6	10,2	166	229	90	180	76	49	Katowice	2	7	51	24	31,5
Pomorskie	3,3	14,9	121	167	58	112	63	55	Toruń	4	10	23	24	22,1
Kieleckie	2,7	10,8	77	125	41	98	36	27	Kielce	7	26	6	1	16,9
Poznańskie	11,3	17,5	149	99	49	63	100	36	Poznań	24	22	82	22	72,1
Lwowskie	10,2	5,0	105	96	39	52	66	44	Lwów	29	51	59	41	83,8
Lubelskie	1,3	5,0	69	41	22	15	47	26	Lublin	10	4	18	5	40,0
Łódzkie	3,7	3,6	40	39	20	23	20	16	Łódź	19	21	15	6	87,2
Wileńskie	3,6	0,0	47	27	11	3	36	24	Wilno	9	3	36	24	95,7
Białostockie	1,6	6,4	23	14	15	11	8	3	Białystok	4	6	5	2	40,9
Wołyńskie	1,4	4,5	6	2	2	0	4	2	Łuck	0	0	1	1	14,3
Poleskie	1,0	2,8	2	0	0	0	2	0	Brześć/Pińsk	0	0	0	0	0,0
Stanisławowskie	1,4	3,1	1	0	1	0	0	0	Stanisławów	1	0	0	0	100
Tarnopolskie	0,2	1,0	1	0	0	0	1	0	Tarnopol	0	0	0	0	0,0
Nowogródzkie	0,4	1,4	0	0	0	0	0	0	Nowogródek	0	0	0	0	0,0
Razem	100	100	1473	1567	465	838	1008	729		192	399	804	562	40,9

Obliczenia własne. Dane o koncentracji: A. Paczkowski, *Prasa polska...*, s. 431, A. Notkowski, *Polska prasa...*, s. 132, tab. 28

minowane przez prasę prowincjonalną: śląskie (166) [229], pomorskie (121) [167] i kieleckie (77) [125]; wspólną cechą tej grupy był niski lub umiarkowany udział regionalnej stolicy: Katowice (31,5%), Toruń (22,1%) i Kielce (16,9%). Nieco mniejszym zainteresowaniem cieszyła się prasa: województwa poznańskiego (149) [99], lwowskiego (105) [96], lubelskiego (69) [41], łódzkiego (40) [39], wileńskiego (47) [27] i białostockiego (23) [14]; nie podjęto natomiast w praktyce żadnych badań na prasę ściany wschodniej (wołyńskie, poleskie, stanisławowskie, tarnopolskie i nowogródzkie) — razem tylko 10 prac i 2 cytowania.

Zestawienie wskazuje na kilka dysproporcji: w szczególności zaniżone wskaźniki dla poznańskiego i lwowskiego, których stolice były w II RP dużymi centrami wydawniczymi (i winny figurować tuż za Warszawą, odpowiednio: drugie i trzecie miejsce), co zresztą potwierdzają proporcje podjętych prac: Poznań (72,1%) i Lwów (83,8%); z drugiej strony nadprzeciętnie wysoki poziom zainteresowania prasą województwa krakowskiego i kieleckiego. Ostatni *casus* potwierdza współczynnik *citation impact* [stosunek cytowań do liczby prac], który jest miarą reznansu badawczego. Wskaźnik ten (wobec średniej 1,06) dla kieleckiego wyniósł 1,62, krakowskiego — 1,52, pomorskiego — 1,37 i Śląska — 1,38; oscylował natomiast w granicach średniej dla: warszawskiego, lwowskiego i łódzkiego (0,9–1,0) i był o połowę niższy niż średnia dla: poznańskiego, wileńskiego, białostockiego i lubelskiego (0,5–0,6). Innym wskaźnikiem zaawansowania badań jest stosunek liczby przyczynków do syntez (inaczej: opracowań szczegółowych do ogólnych); dla większości terenów zdominowanych przez centra wielkomiejskie przybrał on wartość 0,5–0,6 oraz 0,9–1,3 dla prowincji. Na tym tle zdumiewa jego niska wartość dla województwa warszawskiego (0,09) — wskazuje to, że mimo dużej liczby prac i cytowań poziom opracowania prasy Mazowsza i Warszawy daleki od kompletności.

Nie ulega wątpliwości, że w badaniach o charakterze regionalnym mocne piętno odciska działalność określonych badaczy–animatorów lub inspiracja płynąca od lokalnych instytucji, a także dostępność dokumentacji (np. regionalnych bibliografii). Tezę tę potwierdza kilka przykładów, np. dla Pomorza dużą rolę odegrała aktywność Wiktora Peplińskiego (16 prac) [72 cytowania]; dla Krakowa — Czesława Brzozy (13) [54]; Śląska — Joachima Glenska (24) [70]; Kielecczyzny — Mieczysława Adamczyka (11) [92]; Lwowa — Jerzego Jarowieckiego (9) [34] i Radomia — Jolanty Dzieńiakowskiej (9) [23]. Analiza liczebności korpusu badaczy może być także źródłem oceny systematyczności badań. Zasadną wydaje się bowiem hipoteza, że jedynie na polach badawczych, w których można wskazać autorską grupę podstawową badania mogą mieć charakter planowy; jeśli taka grupa nie istnieje, to może to wskazywać, że dominują prace przypadkowe lub znajdują się na początku swej drogi. Przy roboczym założeniu, że dolną granicą zaliczenia do grupy podstawowej jest publikacja 5 prac obszary różnią się znacząco: najliczniejszy korpus tworzyli badacze prasy województw: warszawskiego

(11 osób)⁴ i krakowskiego (6) oraz nieco mniejszy w przypadku pomorskiego i kieleckiego (po 3) — i tylko w tych przypadkach można domniemywać o planowości badań. Znacznie słabiej prezentowały się korpusy w przypadku województw: śląskiego i lwowskiego (po 1) — co oznacza, że ton badaniom nadawał tylko jeden, osamotniony badacz. Na przeciwnym biegunie znalazły się pozostałe województwa, gdzie nie istniała taka grupa. Warto dawać, że przedstawiona hierarchia jest silnie z skorelowana z liczbą cytowań (tab. 1), wyjątkiem jest jedynie województwo śląskie.

Osobnym wątkiem, który odegrał ważną rolę w inspiracji badań regionalnych były pierwsze prace syntetyczne na ten temat. Nieocenione zasługi w tym zakresie należy przypisać dwóm uczonym: Andrzejowi Paczkowskiemu i Andrzejowi Notkowskiemu, których dzieła — co trzeba podkreślić — miały charakter komplementarny. Pierwszy na łamach licznych prac stworzył podstawy badawcze dla prasy wydawanej w dużych ośrodkach, zebrane w syntezie *Prasa polska w latach 1918–1939* [154]⁵, drugi z kolei od 1974 roku zajął się prasą lokalną⁶, której poświęcił monografię *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939* [52]⁷. Druga z prac jest szczególnie ważna dla rozważanej problematyki, gdyż zawiera systematyczny opis poszczególnych problemów i jednostek według klucza geograficznego i politycznego; autor rozwinął też zagadnienia teoretyczne oraz sprawy czytelnictwa, ekonomiki i prawa w odniesieniu do prasy prowincjonalnej oraz zilustrował je bogatym materiałem statystycznym i archiwalnym, wielokrotnie później przywoływanym przez następców.

2. Województwo śląskie⁸

Województwo śląskie pod względem liczebności prasy lokowało się w II RP na czwartej pozycji, według oficjalnych statystyk ukazywało się tu 7,6% tytułów (czyli ok. 900)⁹. Według mocno zaniżonych obliczeń Jerzego Pabisza w grudniu

⁴ Przyjęto umownie, że dolną granicą zaliczenia do grupy podstawowej w rozważnym obszarze (geografia wydawnicza) jest publikacja 5 prac.

⁵ A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918–1939*, Warszawa 1980 [154].

⁶ A. Notkowski, *Rozwój ilościowy polskiej prasy prowincjonalnej w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” [dalej RHCzP] 1974, z. 4, s. 493–545 [3].

⁷ A. Notkowski, *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1982 [52].

⁸ Tereny Śląska przyłączone po 1922 roku do Niemiec omówiono w oddzielnym opracowaniu.

⁹ Obliczenia własne: $7,6\% \cdot 11651 = 878$. Liczba 11651 tytułów — to całkowita liczba wszystkich tytułów powstałych lub wznowionych w latach 1918–1939 oszacowanych przez A. Paczkowskiego, *Prasa polska w latach 1918–1939...*, s. 410.

1935 roku ukazywały na Górnym Śląsku 142 tytuły (185 w całym roku), w tym 111 polskich i 30 niemieckich; głównymi zaś ośrodkami były: Katowice — 74; Królewska Huta/Chorzów i Cieszyn — po 14 oraz Bielsko — 11, nieco mniej pism wydawano w Mysłowicach, Rybniku i Tarnowskich Górach, Piekarach Śl., Lublińcu i Pszczynie¹⁰ oraz w kilkunastu innych miastach (mapa 2).

Mapa 2

Ośrodki prasowe w województwie śląskim 1938/1939

Źródło: *Katalog Prasowy PARA 1938/1939*

¹⁰ J. Pabisz, *Rozwój czasopism województwa śląskiego w świetle statystyki (1922–1939)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” T. 20 (1971), nr 137, s. 157–181 [7].

Zainteresowanie badawcze prasą tego terenu było stosunkowo wysokie (166 [229]) i dominowała tu refleksja syntetyczna (90) [180]. Warto jednocześnie zauważyć, że jakkolwiek pozycja Katowic daleka była od monopolu, drukowano tu jednak większość politycznie ważnych śląskich gazet, m.in. chadeckie („Polonia” i „Siedem Groszy”), enpeerowskie („Polak”, nast. „Kurier Śląski”), sanacyjną „Polskę Zachodnią”, socjalistyczną „Gazetę Robotniczą” oraz główne pisma niemieckie („Kattowitzer Zeitung”, „Volkswille”). Mimo wskazanej polaryzacji badania nad prasą regionalnej stolicy były śladowe (tylko 2 prace syntetyczne), zdecydowana zaś większość badań dotyczyła całego Śląska (90) [180]. Trzeba jednocześnie podkreślić, że prac tego typu byłoby więcej (157) [379], gdyby doliczyć znaczną liczbę opracowań przekrojowych (szczególnie prac Joachima Glenska), obejmujących łącznie XIX i XX wiek (67) [199]¹¹, w których okres 1922–1939 jest mocno wyeksponowany. Analiza dynamiki badań wskazuje, że w pracach nad czasopiśmiennictwem śląskim II RP najistotniejsze znacznie miały inicjatywy podejmowane w latach 1978–1982 oraz 1989–1993 (wzrost cytowań z 80 do 206) i złożył się na to wysiłek wielu autorów, choć w pierwszym okresie wolno wskazać na inspirującą pozycję J. Glenska (13) [30] lub (24) [70] — jeśli wliczyć pozycje ogólne.

Analizując ów dorobek odrębnie należy potraktować prasę okresu przejściowego, czyli wydawaną od jesieni 1918 do czerwca 1922 roku; a więc prasę okresu plebiscytów i powstań. Był to bowiem segment specyficzny i liczny — obejmujący według najnowszych badań 51 tytułów polskich i 24 niemieckie, nie licząc pism kontynuowanych¹². Problematyka ta była przedmiotem wielu prac (35) [58] podejmowanych od początku lat 70. Rozpoczęli je Paweł Dubiel „senior” (2) [5]¹³ i Władysław Zieliński (4) [22]¹⁴, a następnie wyczerpująco rozwinął J. Glensk (11) [22]¹⁵. Dopełnieniem zaś stały się studia o wybranych tytułach, np. mikołowskim

¹¹ M.in. J. Glensk, *Diariusz prasy polskiej na Śląsku*, t. 1, Opole 1993 [15]; tenże, *Nakłady prasy polskiej na Śląsku 1789–1939*, „Studia Śląskie” T. 34 (1978), s. 115–160 [12]; tenże, *Rozwój prasy lokalnej na obszarze styku dwóch narodowości: na przykładzie subregionu górnośląskiego*, [w:] *200 lat prasy polskiej na Śląsku*, Opole 1992, s. 12–32 [7]; tenże, *Nakład i kolportaż prasy polskiej na Śląsku w latach 1789–1989*, [w:] *Obieg książki i prasy na Śląsku a wielokulturowość regionu*, Katowice 1999, s. 94–97 [1] i in.

¹² J. Glensk, *Bibliografia adnotowana śląskiej prasy plebiscytowej i powstańczej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” [dalej KHPP] 1981, nr 2, s. 59–77 [5].

¹³ M.in. P. Dubiel, *Prasa w walce plebiscytowej na Górnym Śląsku*, „Zeszyty Prasoznawcze” [dalej ZP] 1971, nr 1, s. 5–16 [5].

¹⁴ W. Zieliński, *Polska i niemiecka propaganda plebiscytowa na Górnym Śląsku*, Wrocław 1972 [14] (skr. wersja rozprawy doktorskiej — Śląski Instytut Naukowy 1969, prom. K. Popiołek); tenże, *Czasopiśmiennictwo polskie orężem walki o zjednoczenie Górnego Śląska z Polską*, [w:] *W pięćdziesiątą rocznicę powstań śląskich i plebiscytu (1919–1920–1921)*, Katowice 1971, s. 183–202 [6]; tenże, *Prasa polska w okresie powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku*, ZP 1981, nr 4, s. 66–73 [2].

¹⁵ M.in. J. Glensk, *Kalendarium śląskiej prasy plebiscytowej i powstańczej*, „Wczoraj, Dzisiaj, Jutro” 1979, nr 2/3, s. 5–18 [2]; tenże, *Polska i niemiecka prasa plebiscytowa i powstańcza na Śląsku*, Katowice 1981, s. 1–10 [3].

„Kocyndrze” i referaty wygłoszone na jubileuszowej konferencji w 1987 roku [3]¹⁶, co razem złożyło się na spójny i wyczerpujący obraz tego odcinka badań.

Prace syntetyczne nad czasopiśmiennictwem śląskim po 1922 roku były nieliczne i podjęło je jedynie kilku autorów. Jedną z pierwszych prac było wydane w 1971 roku studium Jerzego Pabisza [7]¹⁷, które — dodajmy — mimo pewnych wad nigdy nie doczekało się nowszej wersji. Dopiero niespełna dwadzieścia lat później ukazała się kolejna praca — mająca ambicje syntetyczne książka Edwarda Długajczyka *Oblicze polityczne i własnościowe prasy polskiej w województwie śląskim 1922–1939* [19]¹⁸. Autor opisał tu według klucza politycznego ponad 400 tytułów, pomijając jednak inne grupy typologiczne, stąd trudno pracę uznać za syntezę całej prasy. Zdaniem jednego z recenzentów (np. Andrzeja Ślisza) książka jest przesycona faktografią i zbliża się fragmentami do bibliografii rozumowanej, zabrakło natomiast uogólnień. Z opinią tą należy się zgodzić, i jakkolwiek walory materiałowe książki są niewątpliwe (szczególnie kwerenda archiwalna), praca przypomina zbiór szkiców na temat systemów prasowych śląskich ugrupowań politycznych. W następnych latach podobnych prac podjęto niewiele; na uwagę zasługują jedynie opracowania Anny Mielczarek-Bober (3) [10]¹⁹, które jednak nie wychodzą poza ustalenia J. Pabisza oraz E. Długajczyka i J. Glenska; nadto publikacje Józefa Ciągwy o prawie prasowym na Śląsku (2) [1]²⁰. Uzupełnieniem wskazanych prac były stosunkowo liczne badania poszczególnych grup typologicznych (26) [60]; najwięcej z nich dotyczyło prasy dla dzieci i młodzieży (11) [40]²¹, rzadziej badacze interesowali się kalenda-

sku, „Studia Śląskie” R. 39 (1981), s. 87–148 [6]; tenże, *Bibliografia adnotowana śląskiej prasy plebiscytowej i powstańczej*, KHPP 1981, nr 2, s. 59–77 [5]; tenże, *Niemiecka prasa polskojęzyczna (tzw. gadzinówki) i polska prasa niemieckojęzyczna na Górnym Śląsku w okresie plebiscytu i powstań*, [w:] *Prasa okresu plebiscytu i powstań śląskich*, Opole 1987, s. 99–147 [1].

¹⁶ *Prasa okresu plebiscytu i powstań śląskich: w 65. rocznicę plebiscytu*. red. J. Glensk, Opole 1987 [3].

¹⁷ J. P a b i s z, *Rozwój czasopism województwa śląskiego w świetle statystyki (1922–1939)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” T. 20 (1971), s. 157–181 [7].

¹⁸ E. D ł u g a j c z y k, *Oblicze polityczne i własnościowe prasy polskiej w województwie śląskim 1922–1939*, Katowice 1990 [19].

¹⁹ A. M i e l c z a r e k - B o b e r, *Prasa województwa śląskiego w dwudziestolecie międzywojennym*, [w:] *200 lat prasy polskiej na Śląsku*, Opole 1992, s. 58–84 [6]; t a ż, *Prasa polska w województwie śląskim w latach 1922–1926*, [w:] *Regionalna prasa polska na Górnym Śląsku w latach 1845–1996*, Katowice 1999, s. 75–92 [2]; t a ż, *Prasa polska w województwie śląskim w latach 1926–1939*, tamże, s. 106–129 [2].

²⁰ J. C i ą g w a, *Dzieje prawa prasowego w województwie śląskim w latach 1920/1922–1939*, „Rzeszowskie Zeszyty Naukowe” T. 25 (1998), s. 43–62; tenże, *Dzieje prawa prasowego w województwie śląskim*, [w:] *Regionalna prasa polska na Górnym Śląsku w latach 1845–1996*, Katowice 1999, s. 150–164 [1].

²¹ M. i n. H. S e t n i k, *Czasopisma redagowane przez młodzież szkół średnich na Śląsku w latach 1925–1939*, „Rocznik Katowicki” R. 4 (1977), s. 105–110 [11]; Z. G a w r y s z e w s k a, *Z dziejów polskiej prasy młodzieżowej i dziecięcej na Śląsku do 1939 roku*, [w:] *Tradycje i współczesność*

rzami (5) [17]²², pismami muzycznymi (4), sportowymi (2) i politycznymi (2)²³ oraz prasą katolicką²⁴ i ewangelicką²⁵. W niewielkim zakresie ukazany obraz dopełniają analizy treści²⁶ oraz monografie poszczególnych miast i regionów wydawniczych, np. Piekarska Śląskich²⁷ czy Bielska²⁸, jak również opracowania ujęte z perspektywy przekrojowej, takich miast i regionów, jak: Chorzów²⁹, Cieszyn³⁰, Podbeskidzie³¹, Rybnik³² czy Pszczyna³³.

W odróżnieniu od wcześniej wymienionych innych terenów odsetek prac o poszczególnych tytułach śląskich był niewielki (76) [49]. Zwraca jednocześnie uwagę niskie zainteresowanie głównymi gazetami politycznymi: „Polską Zachod-

ruchu młodzieżowego. Zeszyt specjalny [1], Katowice 1981, s. 25–34 [7]; U. Stosio, *Prasa dla dzieci i młodzieży w latach 1918–1939 na Śląsku*, [w:] *Prasa dziecięca i młodzieżowa*. Kielce 1982, s. 172–183 [5]; H. Synowiec, *Śląskie czasopisma szkolne 1922–1939*, Katowice 1999 [2]; J. Mądry, *Ilościowy i typologiczny zarys rozwoju śląskiej prasy młodzieżowej i dziecięcej w latach 1922–1939*, [w:] *Tradycje i współczesność ruchu młodzieżowego. Zeszyt specjalny 2*, Katowice 1982, s. 380–393 [3].

²² M. in. Z. Gorgoń, *Polskie kalendarze na Górnym Śląsku 1919–1939*, „Roczniki Biblioteczne” 1968, nr 1/4, s. 299–370 [4]; J. Klimczyk, *Znaczenie kalendarzy polskich na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym*, „Wczoraj, Dzisiaj, Jutro” 1973, nr 3/4, s. 31–46 [6]; K. Kossakowska-Jaros, *Dzieje kalendarzy górnośląskich do drugiej wojny światowej: próba syntezy*, „Kwartalnik Opolski” 1983, nr 3, s. 32–45 [4], t. a. ż., *Polskie kalendarze powszechne na Górnym Śląsku w latach 1918–1939* — niepublikowana rozprawa doktorska (WSP Opole 1989, prom. J. Pośpiech); nadto 4 inne prace autorki o szerszym zakresie chronologicznym.

²³ J. Ratajewski, *Prasa centrowa w języku polskim na Górnym Śląsku w latach 1886–1925*, KHPP 1977, nr 1, s. 19–63 [9].

²⁴ J. Gawor, *Czasopisma diecezji katowickiej*, „Nasza Przeszość” T. 44 (1975), s. 145–158 [4].

²⁵ J. Kłaczek, *Sytuacja prasy ewangelicko-unijnej na Polskim Górnym Śląsku w okresie międzywojennym*, „Klio” Nr 2 (2002), s. 119–133 [1], nadto wybrane rozdziały z monografii autora: *Czasopiśmiennictwo protestanckie w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 2003.

²⁶ M. Masnyk, *Polska prasa w województwie śląskim wobec ruchu polskiego na Śląsku Opolskim (1922–1933)*, Opole 1988 — skr. rozprawy doktorskiej (WSP Opole 1985, prom. E. Mendel).

²⁷ J. Wcisło, *Polskie wydawnictwa prasowe w Piekarach pod Bytomiem w latach 1847–1939*, „Folia Historica Cracoviensia” Vol. 14 (2008), s. 299–338 [1].

²⁸ P. Kenig, *Niemieckie czasopiśmiennictwo w Bielsku do 1945 roku*, [w:] *Zarys dziejów prasy regionalnej na Śląsku Cieszyńskim w latach 1848–1989*, Bielsko-Biała 2006, s. 14–19.

²⁹ J. Głeńsk, *Chorzowski ośrodek prasowy do (1945 roku)*, „Zeszyty Chorzowskie” T. 1 (1996), s. 100–117 [1].

³⁰ P. Kenig, *150 lat prasy polskiej na Śląsku Cieszyńskim*, Bielsko-Biała 1998; [3]; S. Zahradnik, *Czasopiśmiennictwo polskie, czeskie i niemieckie na Śląsku Cieszyńskim [do 1939 roku]*, ZP 1989, nr 1, s. 15–26; t. e. n. ż., *Czasopiśmiennictwo na Śląsku Cieszyńskim i jego uwarunkowania (1848–1939)*, [w:] *Zderzenia i przenikanie kultur na pograniczach*, Opole 1989, s. 197–208 [1] i in.

³¹ W. Korzeniowska, *Prasa polska Podbeskidzka (Biała, Bielsko, Cieszyn, Dobromyśl, Golezów, Skoczów, Wisła) w latach 1848–1939: szkic monograficzny*, „Studia Śląskie” T. 49 (1990), s. 185–206 [1].

³² S. Michalczyk, *Tradycje prasowo-wydawnicze w Rybnickiem do 1939 roku (Rybnik, Wodzisław, Radlin, Jastrzębie, Knurów, Gólkowice, Żory)*, „Kroniki Rybnickie” R. 1 (1983), s. 223–239 [2].

³³ A. Spyra, *Prasa na Ziemi Pszczyńskiej 1806–1939*, Pszczyna 1987 [1].

nią” (6) [2] i „Polonią” (8) [3]; które, mimo iż były często badane, nie doczekały się żadnych pogłębionych analiz³⁴. Zainteresowanie pozostałymi było jeszcze niższe, np. „Gazetą Robotniczą” (3) czy „Kurierem Wieczornym” (1) lub znalazły się zupełnie poza zakresem zainteresowań, np. „Katolik Polski”, „Siedem Groszy”, „Polak” czy „Gazeta Powszechna”. Ostatecznie więc jedynym źródłem wiedzy na temat prasy politycznej są odpowiednie rozdziały monografii Długajczyka. Wyjątkiem od tej zasady była postać Wojciecha Korfantego (5) [25]³⁵ oraz główna gazeta mniejszości niemieckiej „Kattowitzer Zeitung” (2) [2]³⁶. W innej sytuacji znajdowały się jedynie popularne czasopisma śląskie na ogół chętnie i często podejmowane przez badaczy, np. „Gość Niedzielny” (7) [6]³⁷, „Chowanna” (6) [5]³⁸, „Młody Krajoznawca Śląski” (3) [6], „Zaranie Śląskie” (4) [7]³⁹ czy „Der Deutsche in Polen” (2) [1]⁴⁰.

Trudno o jednoznaczną ocenę badań nad prasą śląską okresu II RP. Przedstawia ją one bowiem dość skomplikowany obraz, który uwidacznia wiele niedostatków i brak systematycznych prac. Jednocześnie trudno wskazać powody tej sytuacji, gdyż paradoksalnie rejon ten dysponuje bodaj najlepszą dokumentacją spośród wszystkich badanych województw (bibliografie [50]⁴¹, kalendaria [15]⁴²). Wolno zaryzykować tezę, że nad takim obrazem badań negatywnie zaważył brak stabilnego korpusu autorów związanych z tematem. Prócz wielokrotnie cytowanego J. Glenska

³⁴ Główne prace syntetyczne: J. Burzyński, *Katowicka „Polonia” (1924–1939): nakłady, kolportaż, zasięg oddziaływania*, KHPP 1989, nr 3, s. 43–52; J. Ratajewski, *Śląskie dzienniki „Polonia” i „Polska Zachodnia” w latach 1924–1939*, [w:] *Regionalna prasa polska na Górnym Śląsku w latach 1845–1996*, Katowice 1999, s. 130–149; nadto niepublikowany doktorat: J. Piotrowski, *Środowisko polityczne „Polski Zachodniej” w latach 1926–1939* (Uniwersytet Wrocławski 1994, prom. W. Wrzesiński).

³⁵ M.in. H. Przybylski, *Działalność prasowo-wydawnicza Wojciecha Korfantego w latach 1900–1939*, RHCzP 1967, z. 2, s. 160–188 [5]; M. Orzechowski, *Wojciech Korfanty: biografia polityczna*, Wrocław 1975, passim [19]; J. Glenski, *Wojciech Korfanty jako wydawca, redaktor i publicysta*, [w:] *Dzieło Wojciecha Korfantego*, Katowice 1993, s. 23–38

³⁶ B. Gröschel, *Themen und Tendenzen in Schlagzeilen der „Kattowitzer Zeitung” und „Oberschlesischen Kuriers” 1925–1939: Analyse der Berichterstattung zur Lage der deutschen Minderheit in Ostoberschlesien*, Berlin 1993 [2].

³⁷ Np. A. Grajewski, *Świadek i uczestnik: 70 lat „Gościa Niedzielnego” 1923–1993*, Katowice 1993 [6].

³⁸ A. Budniak, *Czasopismo pedagogiczne „Chowanna” (1929–1997): zarys monograficzny*, Katowice 1999 [1] — skr. rozprawy doktorskiej (1997, UŚ, prom. Krystyna Heska-Kwaśniewicz).

³⁹ M.in. K. Heska-Kwaśniewicz, *„Zaranie Śląskie” (1907–1939): zarys monograficzny*, Katowice 1979 — skr. rozprawy doktorskiej (UŚ, prom. J. Zaremba).

⁴⁰ P. Nordblom, *Für Glaube und Volkstum: die katholische Wochenzeitung „Der Deutsche in Polen” (1934–1939) in der Auseinandersetzung mit dem Nationalsozialismus*, Paderborn 2000.

⁴¹ M. Przywecka-Samecka, J. Reiter, *Bibliografia polskich czasopism śląskich (do 1939 r.)*, Wrocław 1960 [35]; B. Gröschel, *Die Presse Oberschlesiens von den Anfängen bis zum Jahre 1945*, Berlin 1993 [15] i najnowsza, obszerna F. i L. Biały, *Periodyki śląskie od XV wieku do 1945 roku*, Wrocław 2008.

⁴² J. Glenski, *Diariusz prasy polskiej na Śląsku*, t. 1, *Do 1945 roku*, Opole 1993 [15].

(13) (lub 24, jeśli wliczyć prace ogólne) jedynie dwójka badaczy opublikowało po 4 prace, zaś pozostałych 99 autorów — po 3 i mniej; fakt ten oznacza, że w badaniach nad prasą Śląska dominowały zainteresowania okazjonalne.

3. Województwo pomorskie

Według urzędowych danych prasa wydawana w województwie pomorskim w 1937 roku stanowiła 3,3% ogółu polskich periodyków (czyli szacunkowo ok. 380 tytułów⁴³, choć prawdopodobnie było ich ok. dwa razy ich więcej)⁴⁴. Z pozoru więc nie był to na prasowej mapie Polski obszar ani szczególnie duży, ani szczególnie ważny, gdyż żadne pomorskie miasto nie było zaliczane do centrów prasowych. Bliższa analiza każe jednak sprostować te sądy, gdyż z drugiej strony Pomorze było terenem o wyjątkowo silnej prasie lokalnej, gdzie drukowano aż 14,9% pism tego typu. Powodów takiego stanu rzeczy było kilka. Bez wątplenia złożyły się nań: niemal powszechna na tym terenie umiejętność czytania wśród dorosłej ludności, wyższy niż w innych częściach kraju poziom materialny społeczeństwa i rozbudowana infrastruktura komunikacyjna (w tym gęsta sieć urzędów pocztowych). Nade wszystko jednak utrwalony nawyk stałego kontaktu z prasą, który wyrastał jeszcze z doświadczeń okresu zaborów. Dużą aktywność w tym zakresie potwierdza szereg danych. Już w 1930 roku (a więc jeszcze przed reformą administracyjną) koncentracja prasy była tu najwyższa w kraju, gdyż na 20 pomorskich miast powiatowych 18 wydawało własne tytuły, wskaźnik koncentracji wynosił zatem 72,2% i był prawie trzykrotnie wyższy od średniej krajowej (29,8%). Rynek był też stosunkowo chłonny: w 1938 roku globalny nakład gazet i czasopism wyniósł tu 282 tys. egz. i w 72% był kolportowany na miejscu. Według obliczeń Wiktora Peplińskiego⁴⁵ na przełomie 1935/1936 ukazywało się w województwie pomorskim 113 tytułów ulokowanych w 23 miastach (w tym 14 pism niemieckich). Liczba z pewnością byłaby wyższa, gdyby odrębnie wliczyć cykliczne dodatki do gazet, które pełniły funkcje czasopism, a skala tego zjawiska — podkreślmy — była ogromna, np. „Gazeta

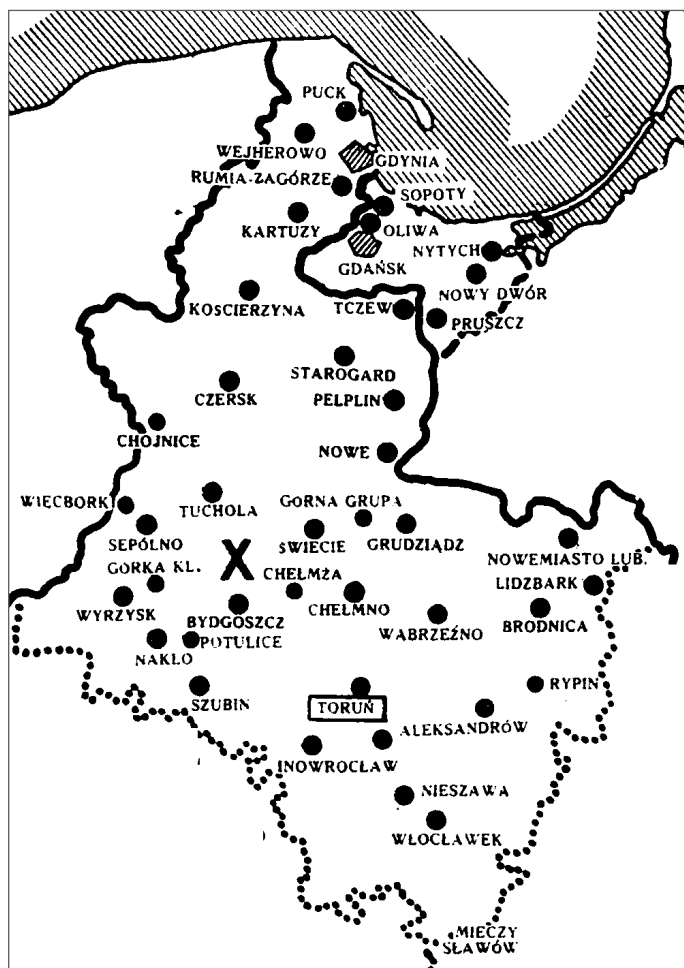
⁴³ Ekstrapolacja: $3,3\% \cdot 11651 = 384$. Liczba 11651 tytułów — to całkowita liczba wszystkich tytułów powstałych lub wznowionych w latach 1918–1939 oszacowanych przez A. Paczkowskiego, *Prasa polska w latach 1918–1939...*s. 410.

⁴⁴ Brak na ten temat dokładnych statystyk — wg *Bibliografii czasopism pomorskich: województwo bydgoskie* (Toruń 1960) w samym mieście Toruniu ukazywało się w latach 1918–1939 — 213 tytułów (razem ze sprawozdaniami); zatem przy założeniu, że w mieście tym drukowano średnio 24% wszystkich tytułów pozwala na oszacowanie ich całkowitej liczby w województwie pomorskim na ponad 800.

⁴⁵ W. Pepliński, *Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej 1920–1939*, Gdańsk 1987, s. 23.

Mapa 3

Ośrodki prasowe na Pomorzu 1938/1939

Źródło: *Katalog Prasowy PARA 1938/1939*

Grudziądzka” wydawała ich 11, „Słowo Pomorskie” — 10, „Dziennik Pomorski” i „Głos Wąbrzeski” — po 9, a „Dzień Pomorski” — 7.

W województwie pomorskim raczej trudno wskazać ośrodek centralny, niemniej z wolna do takiej roli aspirował Toruń, gdzie w 1936 roku wydawano 28 tytułów (choć w 1924 było ich tylko 11)⁴⁶; dużymi ośrodkami były też: Gdynia, Grudziądz

⁴⁶ Por. przyp. 44.

i Świecie (po 8 tytułów); Pelplin (7); Chełmno, Sępólno, Wąbrzeźno (po 6). Charakterystyczną cechą tego terenu była jednak autonomiczna prasa lokalna, którą wydawano nawet w niewielkich miasteczkach (por. mapa 3), poza głównymi ośrodkami w sześciu miastach drukowano po 4–5 tytułów, a w dalszych dziesięciu — po 3 i mniej. Najwięcej ważnych gazet ukazywało się jednak w Toruniu, m.in. główne pismo endeckie — „Słowo Pomorskie”, czołowe gazety enpeerowskie („Głos Robotnika” i „Obrona Ludu”), konserwatywna „Ziemia Pomorska” oraz sanacyjny „Dzień Pomorski” (przemianowany potem w „Gazetę Pomorską”). Wciąż doniosłą rolę pełnił Grudziądz, gdzie wydawano coraz bardziej tracącą na znaczeniu „Gazetę Grudziądzką” (jedyne pomorski dziennik o zasięgu ogólnopolskim), konserwatywnego „Gońca Nadwiślańskiego” oraz główny chadecki „Głos Pomorski”; w Pelplinie natomiast drukowano zasłużonego „Pielgrzyma”, a w Gdyni ukazywał się m.in. sanacyjny „Kurier Bałtycki”. Obraz ten u schyłku lat. 30. uległ zmianie, gdyż 1 kwietnia 1938 roku w wyniku reformy do województwa pomorskiego przyłączono część powiatów należących uprzednio do województwa poznańskiego (m.in. Bydgoszcz i Inowrocław) oraz warszawskiego (m.in. Włocławek). Istotna była zwłaszcza dynamiczna prasa bydgoska z takimi pismami, jak zbliżony do chadecji „Dziennik Bydgoski” Jana Teski, endecka „Gazeta Bydgoska” (później „Kurier Bydgoski”) i mutacja sanacyjnego „Dnia Pomorskiego” — „Dzień Bydgoski”.

Zainteresowanie historyków prasą Pomorza było stosunkowo wysokie (121 [167], badania zaś rozpoczęto w już połowie lat 60. i prowadzono je aż do współczesności ze zbliżoną dynamiką, średnio 3–4 prace rocznie. Analiza cytowań ujawnia jednak, że aż do schyłku lat 70. ich recepcja była raczej niewielka [50], brakowało opracowań ogólnych, zaś poważniejsze prace były dziełem Tadeusza Kowalaka (5) [5], który badał prasę mniejszości niemieckiej. Zmianę sytuacji przyniosła działalność Wiktora Peplińskiego (16) [72], który w 1978 roku wydał monografię „Słowa Pomorskiego” [14]⁴⁷, potem cykl przyczynków (6) [15], a w roku 1987 uwieńczył syntezą *Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej 1920–1939* [41]⁴⁸, przedłożoną jako rozprawa habilitacyjna na Uniwersytecie Gdańskim. Dzieło było imponujące, szybko też zdobyło uznanie wśród recenzentów i czytelników, co potwierdziła niebagatelna liczba cytowań. Warto zauważyć, że po publikacji tej książki w 1987 roku i gwałtownym skoku cytowań do ok. 150 ich liczba jakby zatrzymała się — świadczy to, że praca w pełni wyczerpuje temat i nie wymaga korekt ani uzupełnień. Intuicję tę potwierdza analiza badań, gdyż w latach późniejszych nie powstała ani jedna praca

⁴⁷ W. Pepliński, *Oblicze społeczno-polityczne „Słowa Pomorskiego” w latach 1920–1939*, Gdańsk 1978 [14] — skr. rozprawy doktorskiej (Uniwersytet Gdański 1976, prom. R. Wapiński).

⁴⁸ W. Pepliński, *Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej 1920–1939: system funkcjonowania i oblicze społeczno-polityczne prasy polskiej*, Gdańsk 1987 [41]; główne tezy pracy zob.: W. Pepliński, *Prasa na Pomorzu w okresie międzywojennym*, „Gdański Rocznik Kulturalny” T. 11 (1988), s. 14–39.

o równie szerokim zakresie. Warto dodać, że większość ustaleń zawartych w syntezie Peplińskiego była owocem jego własnych badań, gdyż ówczesny stan wiedzy był skromny⁴⁹. Mimo wspomnianych ograniczeń dzieło Peplińskiego ma wzorcową konstrukcję i zostało oparte na imponującym materiale archiwalnym. Autor w pierwszym rozdziale przedstawił warunki rozwoju prasy, następnie w dwu rozdziałach (przed i po zamachu majowym) zawarł historię dziejów wydawniczych ujętych według klucza politycznego, zamknął zaś trzema rozdziałami dotyczącymi: aspektów prawno-prasowych, środowiska dziennikarskiego oraz rozważaniami nad funkcjami prasy. W następnych latach nie prowadzono żadnych szerszych badań w tym zakresie, wyjątkiem były tylko prace dokumentacyjne [11]⁵⁰ oraz studia nad zawartością prasy pomorskiej, które od 1995 roku prowadził Ryszard Michalski (6) [10]⁵¹.

W różnych okresach ukazały się też opracowania prasy większych pomorskich miast: Torunia (4) [10]⁵², Gdyni (6) [10]⁵³ i Grudziądza (3) [2]⁵⁴ oraz kilku mniejszych ośrodków, które wydano już po publikacji syntezy Peplińskiego, m.in.: Brodnicy⁵⁵,

⁴⁹ W. Pepliński, *Stan i potrzeby badań nad historią prasy pomorskiej*, KHPP 1987, nr 4, s. 23–39 [2]; główną bibliografią czasopism dla tego terenu jest *Bibliografia czasopism pomorskich: województwo bydgoskie*, Toruń 1960 [24], częściowo uzupełniają ją: J. Wadowski, *Morze i Pomorze — książki, czasopisma, filmy*, Warszawa 1964 [3] oraz zestawienie prasy gdyńskiej: A. Romanow, *Orientacyjny wykaz tytułów czasopism gdyńskich wydawanych w okresie międzywojennym*, „Rocznik Gdyński” R. 4 (1983), s. 277–281 [4]; wcześniej powstały nadto dwie prace o zakresie ogólnym: E. Krajniak, *Prasa sensacyjna województwa pomorskiego w latach 1926–1939*, „Rocznik Koszaliński” Nr 20 (1984/1985), s. 128–143; taż, *Prasa sanacyjna województwa pomorskiego w latach 1926–1939: próba analizy*, „Rocznik Koszaliński” R. 20 (1984/1985), s. 128–143.

⁵⁰ J. Długosz, *Słownik dziennikarzy regionu pomorsko-kujawskiego*, Bydgoszcz 1988 [11].

⁵¹ R. Michalski, *Obraz Rzeszy Niemieckiej na łamach polskiej prasy pomorskiej w Drugiej Rzeczypospolitej (1920–1939)*, Toruń 1995 [2]; tenże, *Obraz bolszewizmu i Rosji sowieckiej na łamach polskiej prasy pomorskiej w latach 1917–1939*, Toruń 1997 [1]; tenże, *Obraz Żyda i narodu żydowskiego na łamach polskiej prasy pomorskiej w latach 1920–1939*, Toruń 1997 [2]; tenże, *Systemy wartości na łamach polskiej prasy pomorskiej w latach 1870–1939 oraz 1945–1980*, Toruń 1998 [2]; *Obraz nieprzyjaciół Rzeczypospolitej na łamach polskiej prasy pomorskiej w latach 1920–1939 oraz 1945–1948*, Toruń 1999. Publikacje te łącznie złożyły się na rozprawę habilitacyjną (UMK 1999).

⁵² M.in. W. Pepliński, *Prasa toruńska w latach 1920–1939*, „Zapiski Historyczne” 1983, z. 3, s. 143–173 [5]; J. Bełkot, *Czasopisma kulturalno-literackie Konfraterni Artystów w Toruniu w latach 1934–1938*, „Rocznik Toruński” R. 10 (1975), s. 145–167 [5].

⁵³ M.in. A. Bukowski, *Życie kulturalne i literackie Gdyni w latach 1920–1939*, [w:] *Gdynia: sylwetki ludzi, oświata i nauka, literatura i kultura*, Gdańsk 1979, s. 91–189 [4]; A. Romanow, *Orientacyjny wykaz tytułów czasopism gdyńskich wydawanych w okresie międzywojennym*, „Rocznik Gdyński” R. 4 (1983), s. 277–281 [4].

⁵⁴ M.in. E. Sławińska, *Rola prasy grudziądzkiej lat 1918–1939 w kształtowaniu kultury literackiej środowiska*, KHPP 1980, nr 3, s. 47–75 [2].

⁵⁵ A. Korecki, *Prasa w Brodnicy w latach 1920–1939*, [w:] *Szkice brodnickie*, t. 2, Brodnica 1993, s. 273–298.

Nowego Miasta Lubawskiego⁵⁶, Rypina⁵⁷, Świecia⁵⁸, Strzelna⁵⁹ oraz obszaru Kujaw i Ziemi dobrzyńskiej⁶⁰. Z wyliczenia stosunkowo łatwo wywnioskować, że znakomita większość pomorskich ośrodków znalazła uznanie w oczach badaczy i doczekała się monografii. Zarysowany stan uzupełniają opracowania poszczególnych tytułów (62) [52]. W grupie tej znalazły się prawie wszystkie pisma polityczne, a w szczególności: „Słowo Pomorskie” (7) [14]⁶¹, „Gazeta Grudziądzka” (5) [12], „Pielgrzym” (3) [6]⁶²; „Kurier Bałtycki” (2) [5]; „Głos Pomorski” (2) [4] i „Goniec Nadwiślański” (1) [4]⁶³, „Drwęca” (3)⁶⁴ oraz „Dzień Pomorski” (2). Licznie też podejmowano problemy czasopism specjalnych, w szczególności kulturalnych (np. „Mestwin” (2) [1], „Tekka Pomorska” (2) [2]), naukowych (np. „Baltic Countries” (1) [3]; „Jantar” (1)), religijnych (np. „Wiadomości Kościelne” (1) [3], „Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej” (1)) oraz kaszubskich (np. „Przyjaciel Ludu Kaszubskiego” (2) [3]; „Klęka” (3), „Zrzesz Kaszëbskô” (1) [2]; „Gazeta Kaszubska” (1) [2])⁶⁵. Osobno należy potraktować prasę powiatów przyłączonych do województwa pomorskiego w 1938 roku, gdyż nie znalazły się one na kartach syntezy Peplińskiego. Jakkolwiek przyczynki dotyczące tych terenów opublikowano dość dawno⁶⁶,

⁵⁶ A. K o r e c k i, *Prasa lokalna w Nowym Mieście do 1939 roku*, [w:] Józef Dembieński, *Nowomiejskie wspomnienia 1920–1939*, Pelplin 2004, s. 25–42.

⁵⁷ I. Z i e l i Ń s k a, *Prasa powiatu rypińskiego w okresie Drugiej Rzeczypospolitej wyrazem aktywności społeczeństwa regionu*, „Ziemia Dobrzyńska” T. 9 (2003), s. 89–104 [1].

⁵⁸ J. B o r z y s z k o w s k i, *Prasa pomorska w Świeciu a stowarzyszenia i ich tradycje*, [w:] Świecie, Świecie 1998, s. 347–356.

⁵⁹ R. B u d n y, *Prasa codzienna w Strzelnie w okresie międzywojennym (1925–1938)*, „Ziemia Kujawska” T. 19 (2006), s. 51–76.

⁶⁰ M. W o j t k o w s k i, *Prasa na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej w latach 1918–1939*, [w:] *Media lokalne i sublokalne na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej*, Włocławek 2007, s. 21–29.

⁶¹ W. P e p l i Ń s k i, *Oblicze społeczno-polityczne „Słowa Pomorskiego” w latach 1920–1939*, Gdańsk 1978 [14] oraz 6 analiz treści wydanych później.

⁶² M.in.: J. B o r z y s z k o w s k i, „Pielgrzym”: *gazeta i wydawnictwo w Pelplinie 1869–1939*, „W kregu książki” nr 9 (1987), s. 68–75; B. G ó r a, „Pielgrzym” 1869–1939, [w:] *Bibliologia, literatura, kultura*, Kraków 1999, s. 199–212.

⁶³ E. S ł a w i Ń s k a, *Życie kulturalno-literackie Grudziądzka w latach 1918–1939*, s. 141–160: *Wydawnictwo Wiktora Kulerskiego*; s. 160–174: „Głos Pomorski”; s. 174–192: „Goniec Nadwiślański”; s. 192–196: *Dziennikarze jako animatorzy życia kulturalno-literackiego* [4].

⁶⁴ M.in. A. K o r e c k i, *Gazeta „Drwęca” w Nowym Mieście n/Drwęcą (1921–1939) na tle rozwoju prasy regionalnej woj. Pomorskiego w okresie II Rzeczypospolitej* — niepublikowana rozprawa doktorska (Toruń UMK 1987, prom. S. Salmonowicz); t e n ż e, *Z dziejów sanacyjnej polityki prasowej: represje administracyjno-sądowe wobec pisma „Drwęca” (Nowe Miasto Lubawskie) w latach 1928–39*, „Zapiski Historyczne” 1989, z. 1, s. 83–100 i in.

⁶⁵ N a d t o Z. S z y m a Ń s k i, *Polska prasa lokalna na Kaszubach wobec regionalizmu w latach 1920–1939* — niepublikowana rozprawa doktorska (Uniwersytet Gdański 1987, prom. R. Wapiński); nadto kilka art.

⁶⁶ Np. T. K o w a ł a k, *Niemiecki ośrodek prasowy w Bydgoszczy w okresie międzywojennym*, „Kwartalnik Historyczny” 1967, nr 4, s. 963–994 [1].

to prace ogólne zaczęły się rozwijać dopiero w II połowie lat 90.; stosunkowo bogatą literaturą legitymuje się Bydgoszcz (7) [6]⁶⁷ i Włocławek (2) [7]⁶⁸, choć prasa terenu Inowrocławia w zasadzie została nietknięta⁶⁹.

4. Województwo poznańskie

Województwo poznańskie było największym (nie licząc Mazowsza) regionem prasowym II RP — według oficjalnych danych drukowano tu ponad 11,3% polskich gazet i czasopism (czyli szacunkowo ok. 1300 tytułów)⁷⁰ oraz jednocześnie największym w kraju regionem wydawniczym prasy prowincjonalnej (17,5%). Na wysoką pozycję wielkopolskiej prasy złożyły się rozmaite czynniki, do których, podobnie jak na Pomorzu, należy zaliczyć: wysoki poziom zamożności, niski współczynnik analfabetyzmu (w roku 1931 — 3,1% na prowincji i 1,0% w Poznaniu), silną tradycję czytelnictwa prasy, dobrą infrastrukturę komunikacyjną oraz prężny przemysł poligraficzny. W Poznaniu powstał uniwersytet, ukształtowało się silne środowisko intelektualne i rozwijał się amatorski ruch kulturalny, natomiast — jak słusznie zauważa Wojciech Spaleniak⁷¹ — słabszy był poziom życia literackiego i artystycznego. Zdecydowanie dominującą pozycję w regionie miał Poznań, który był trzecim pod względem wielkości ośrodkiem wydawniczym kraju — wg oficjalnych danych w 1937 roku drukowano tu 212 tytułów (więcej wydawano tylko w Warszawie — 1504 i Lwowie — 243). Niestety nie istnieją żadne dane pozwalające przybliżyć liczbę poznańskich pism w całym okresie 1918–1939; jedynie drogą szacunków można ustalić, że ich liczba mogła być zbliżona do

⁶⁷ M.in. M. K. Jeleniewski, *Prasa bydgoska w dwudziestoleciu międzywojennym: podstawy prawne: powstanie i rozwój dzienników*, „Kronika Bydgoska” [T.] 21 (1999), s. 61–74; tenże, *Dzienniki bydgoskie XX-lecia międzywojennego i ich wpływ na poglądy polityczne i wybory mieszkańców*, [w:] *Polityka i media*, Poznań 2008, s. 127–138; tenże, „Dziennik Bydgoski” w przededniu wojny 1939 r., „Kronika Bydgoska” T. 26 (2004), s. 395–411.

⁶⁸ J. Waj er, *Życie kulturalne Włocławka w latach 1918–1939*, Bydgoszcz 1997, s. 125–164; *Prasa jako czynnik rozwoju życia kulturalnego*; s. 164–192; *Dziennikarze i literaci jako animatorzy życia kulturalnego* [3]; nadto m.in. liczne publikacje o „Ateneum Kapłańskim”, np. L. B e l z y t, „Ateneum Kapłańskie”: 75 lat istnienia, KHPP 1985, nr 3, s. 69–78.

⁶⁹ Tylko nieliczne oprac. szczegółowe, np. J. Waj er, *Miejsce „Dziennika Kujawskiego” (1893–1939) w prasie wielkopolskiej*, [w:] *Prasa regionalna w Wielkopolsce*, Poznań 2000, s. 113–121.

⁷⁰ Obliczenia własne: $11,3\% \cdot 11651 = 1316$. Liczba 11651 tytułów — to całkowita liczba wszystkich tytułów powstałych lub wznowionych w latach 1918–1939 oszacowanych przez A. P a c z k o w s k i e g o, *Prasa polska w latach 1918–1939...*, s. 410.

⁷¹ W. S p a l e n i a k, *Encyklopedyczny zarys dziejów prasy wielkopolskiej (1794–1939)*, [w:] *Z dziejów prasy wielkopolskiej XIX–XX wieku*, t. 3, Poznań 1997, s. 23.

1100 tytułów⁷². W stolicy Wielkopolski drukowano bardzo bogatą ofertę. Jakkolwiek wydawano pisma wszelkich typów i barwy politycznej, czytelna była zdecydowana przewaga ugrupowań prawicowych, poznańskie zaś — nie bez racji — postrzegano jako „bastion” endecji. Funkcjonowała tu bowiem „Drukarnia Polska” — największy w kraju koncern prasowy związany z narodowcami, który drukował m.in. „Kurier Poznański”, „Orędownika” i „Wielkopolanina” (łącznie nakład w 1938 roku — ok. 200 tys. egz.). Ukazywały się też inne pisma znane w całym kraju, m.in. wpływowa gazeta konserwatystów — „Dziennik Poznański”, duże pisma niemieckie (m.in. „Posener Neueste Nachrichten”, „Posener Tageblatt”) oraz bogata mozaika czasopism specjalnych, w szczególności wysokonakładowe pisma katolickie drukowane pod egidą Księgarni św. Wojciecha („Przewodnik Katolicki” — ponad 200 tys. egz., „Tęcza”) oraz znane pisma kulturalne „Kultura” i „Zdrój”. Warto podkreślić, że liczne z nich miały charakter ogólnopolski. Potwierdza to analiza kolportażu, np. w 1938 roku poznańska poczta ekspediowała w teren rocznie ponad 37 mln egz., czyli tyle samo co Kraków i Lwów łącznie (35 mln), podczas gdy import wynosił ok. 1,5 mln⁷³.

Prócz stołecznego Poznania prasę wydawano też w wielu miastach prowincjonalnych (mapa 4); w 1939 roku własne pisma miało 31 wielkopolskich miejscowości, w tym wiele gazet wydawanych codziennie lub kilka razy w tygodniu (51) oraz tygodników i dwutygodników (20). Pod względem liczby drukowanych dzienników znaczącymi ośrodkami wydawniczymi Wielkopolski (po reformie z 1938 roku) były: Kalisz — 13 tytułów, Leszno — 7, Gniezno — 6, Ostrów Wielkopolski — 5, Rawicz — 4, zaś 19 innych wydawało po 3 lub mniej. Należy dodać, że ich nakłady były stosunkowo wysokie; już 1930 roku w ich jednorazowy nakład przekroczył 87 tys.⁷⁴, a osiem wielkopolskich tytułów (np. gnieźnieński „Lech”) drukowało jednorazowo więcej niż 5 tys. egz.

Tematyka prasy wielkopolskiej była po 1945 roku dość często podejmowana przez badaczy (149 prac), lecz ich bliższa analiza przekonuje, że nie były to badania planowe ani skoordynowane. W zasadzie trudno wskazać choćby jedną osobę specjalizującą się w tej tematyce. Korpus autorski liczył tu 114 osób, wśród których (z jednym wyjątkiem)⁷⁵ żadna nie opublikowała więcej niż 3 prace. Stan ów przekładał się także na recepcję powstałych opracowań, które były nisko cytowane [99] i rzadko prowadziły do szerszych uogólnień — 100 z 149 prac to przyczynki

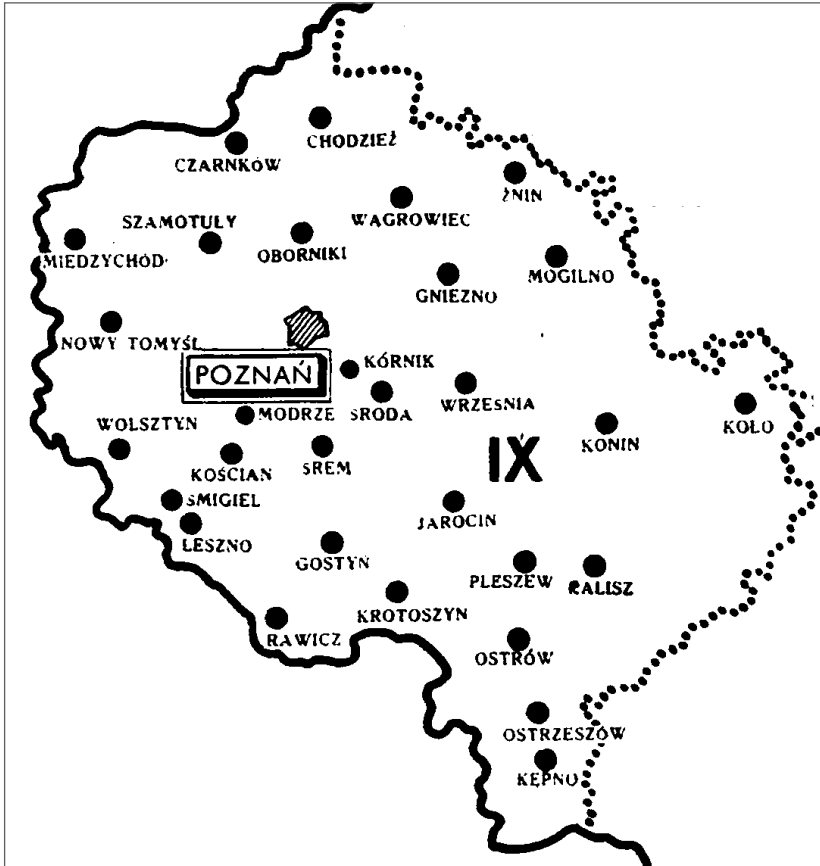
⁷² Szacunki oparto na interpolacji. Poznań przez cały okres II RP lokował się za Lwowem, a przed Krakowem, wiarygodne dane dla obu ośrodków są znane: Lwów — 1173, Kraków — 1124 tytułów. Z terenu Wielkopolski jedynie Kalisz dysponuje bibliografią czasopism: E. A n d r y s i a k, B. C e l e r, *Bibliografia prasy kaliskiej 1805–2005*, Kalisz 2005 [1].

⁷³ A. N o t k o w s k i, *Polska prasa prowincjonalna ...*, s. 246, 254.

⁷⁴ A. N o t k o w s k i, *Polska prasa prowincjonalna...* s. 140.

⁷⁵ Z wyjątkiem Katarzyny Wrzesińskiej (5 prac), która specjalizowała się w analizie treści.

Ośrodki prasowe w województwie poznańskim 1938/1939

Źródło: *Katalog Prasowy PARA 1938/1939*

na temat poszczególnych tytułów. Wprawdzie od II połowy lat 90. inspirującą rolę w tym obszarze spełniła seria redagowana przez Marcelego Kosmana⁷⁶, ale w odniesieniu do prasy II RP przełomu nie przyniosła. Największe niedostatki w omawianym obszarze przedstawia refleksje syntetyczna (7) [3] — w zasadzie nie powstała żadna praca omawiająca jej dzieje w sposób wyczerpujący. Wyjątkiem są fragmenty w opracowaniach przekrojowych — w szczególności powstały w 1997 zarys autorstwa Wojciecha Spaleniaka *Encyklopedyczny zarys dziejów prasy wielkopolskiej*

⁷⁶ *Z dziejów prasy wielkopolskiej XIX–XX wieku*, t. 1–5, Poznań 1995–2003.

1794–1939 [15]⁷⁷ czy nieliczne prace poświęcone węższym zagadnieniom, jak: prasa mniejszości niemieckiej⁷⁸, prawo prasowe⁷⁹ czy środowisko dziennikarskie⁸⁰.

Mimo niskiego stanu zaawansowania największym zainteresowaniem wśród badaczy cieszył się Poznań (106) [44] — czyli 72% wszystkich prac. Także w tym obszarze zabrakło prac syntetycznych, dominowały natomiast przyczynki, analizy treści i memuarystyka. Powstało jedynie kilka godnych uwagi prac ogólnych: szczególnie napisany na marginesie rozprawy doktorskiej artykuł Zygmunta Kaczmarka o prasie endecji [3]⁸¹ i zbliżony tematycznie tekst wspomnieniowy Romana Leitgebera [2] oraz cykl Katarzyny Wrzesińskiej (5) [2]⁸². Zdecydowana większość wysiłków wyrażała się w licznych przyczynkach (82) [22]. Najwięcej uwagi przyciągały główne gazety polityczne: „Dziennik Poznański” (9) [2]⁸³, „Kurier Poznański” (8) [5]⁸⁴, choć warto podkreślić, że żadna praca monografią dziejów wydawniczych nie jest. Większych studiów doczekała się też druga edycja „Przeglądu Wszechpolskiego” (5) [10]⁸⁵ oraz „Strażnica Zachodnia” (3) [3]⁸⁶. Natomiast

⁷⁷ W. Spaleniak, *Encyklopedyczny zarys dziejów prasy wielkopolskiej (1794–1939)*, [w:] *Z dziejów prasy wielkopolskiej XIX–XX wieku*, t. 3, Poznań 1997, s. 14–35 [15].

⁷⁸ D. Matelski, *Prasa niemiecka w Wielkopolsce w latach II Rzeczypospolitej*, ZP 1997, nr 1/2, s. 106–122.

⁷⁹ M. Barańska-Sereda, *Działalność Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Publikacji Prasy i Widowisk w Poznaniu w latach 1914–1936*, [w:] *Z dziejów prasy wielkopolskiej XIX–XX wieku*, t. 1, Poznań 1994, s. 173–182 [2].

⁸⁰ W. Zuchniewicz, *Syndykaty dziennikarskie w Polsce zachodniej i północnej*, „Prasa Polska” 1983, nr 3, s. 48–52 [1].

⁸¹ Z. Kaczmarek, *Z historii endeckiej prasy politycznej Poznania (1922–1939)*, RHCzP 1976, z. 1, s. 35–64 [3].

⁸² M.in. K. Wrzesińska, *Obraz mniejszości narodowych w poznańskiej prasie konserwatywnej w latach 1918–1939*, Poznań 2002 [2] — skrócona wersja rozprawy doktorskiej (Bydgoszcz Uniwersytet Kazimierza Wielkiego 1999, prom. K. Dopierała).

⁸³ M.in. E. Czapiewski, „Dziennik Poznański” (1859–1939), [w:] *Z dziejów prasy konserwatywnej*, Lublin 2009, s. 17–42; A. Gućka, *Obraz emigracji polskiej na łamach „Dziennika Poznańskiego” (1859–1939) i „Kuriera Poznańskiego” (1872–1939)*, Warszawa 2005 — skr. wersja doktora (Bydgoszcz, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, prom. K. Dopierała); N. Klejdysz, *Reklama w „Dzienniku Poznańskim” okresu międzywojennego*, [w:] *Z dziejów prasy wielkopolskiej XIX–XX wieku*, t. 1, Poznań 1994, s. 161–167; pozostałe publikacje dot. analizy treści.

⁸⁴ M.in. wspomnienia — F. Fikus, „Kurier Poznański” i inne wydawnictwa prasowe Drukarni Polskiej S.A. w Poznaniu w latach 1918–39, KHPP 1978, nr 4, s. 49–53 [5]; J. Konieczny, *Witold Noskowski przy biurku redakcyjnym „Kuriera Poznańskiego” w latach 1925–1939*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Filologiczne” Z. 41 (1996), s. 25–40; pozostałe dot. analizy treści.

⁸⁵ Syntezy: R. Kuniński, „Przegląd Wszechpolski” 1922–1926, KHPP 1987, nr 2, s. 77–98 [2]; R. Wapiński, „Przegląd Wszechpolski” (1895–1905, 1922–1926), [w:] *Na warsztatach historyków...*, s. 79–93 [7]; M. Królikowska, *Ideologia historyczna „Przeglądu Wszechpolskiego”*, „Przegląd Humanistyczny” 1987, nr 6, s. 41–57 [1].

⁸⁶ M.in. T. Nodzyński, „Strażnica Zachodnia” 1922–1939: źródło do dziejów myśli zachodniej w Polsce, Zielona Góra 1997.

zdumiewająco mało uwagi skupił sensacyjny „Orędownik” (1) [2]⁸⁷, dla którego wciąż głównym źródłem wiedzy pozostaje rozdział z pracy Wiesława Władyki⁸⁸. Część uwagi poświęcono także badaniom wybranych czasopism. W grupie tej główne miejsce znalazły wydawnictwa jednego z największych edytorów katolickich II RP — Księgarni św. Wojciecha (17) [15]⁸⁹, która drukowała m.in. dewocyjny „Przewodnik Katolicki” (7) [1] i popularną „Tęczę” (8) [2]⁹⁰. Osobnymi zjawiskami na poznańskiej mapie był też intelektualny tygodnik „Kultura” (5) [3]⁹¹, który reprezentował poglądy liberalnego skrzydła katolików oraz literacki dwutygodnik „Zdrój” (6) [3]⁹².

W paradoksalnie lepszej sytuacji znajdowały się badania nad dziennikarstwem wielkopolskiej prowincji, które jakkolwiek rzadziej podejmowane (43 prac), doczekały się większej liczby wartościowych opracowań, które prowadziły do uogólnień i znajdowały następców [55 cytowań]. Od połowy lat 70., gdy pierwszy szkic syntetyczny opublikowała Barbara Wysocka [5]⁹³, powstało jeszcze kilka podobnych rozpraw (4) [11]⁹⁴, nadto wiele prac dotyczących aktywności wydawniczej poszczególnych miast i okręgów (10) [17]⁹⁵ oraz szkiców o poszczególnych tytułach (18)

⁸⁷ M.in. wspomnienia — F. i k u s, *Z dziejów „Orędownika”: 21 marca 1871 — 3 września 1939*, KHPP 1980, nr 3, s. 105–118 [2].

⁸⁸ W. Władyka, *Krew na pierwszej stronie*, Warszawa 1982, s. 74–81 [27].

⁸⁹ M.in. B. Kochańska, *Od „Przewodnika Katolickiego” do „Tęczy”*: (Drukarnia i Księgarnia św. Wojciecha w latach 1897–1939), [w:] *Prasa dawna i współczesna*, cz. 1, Poznań 2000, s. 47–54 [4]; B. Żynda, *Bibliografia wydawnictw Księgarni św. Wojciecha 1895–1969: w 75-lecie działalności wydawniczej*, Poznań 1970 [7].

⁹⁰ E. Kristanová, *Program społeczny i kulturalny „Tęczy” (1927–1939) na tle prasy katolickiej w II Rzeczypospolitej*, Łódź 2006 — skrót rozprawy doktorskiej (UŁ 2003, prom. O. S. Czarnik).

⁹¹ M. Kunowska-Porębna, *Bibliografia zawartości „Kultury” 1936–1939*, Lublin 2008; L. Wilczyński, *Działalność wydawnicza Akcji Katolickiej w Poznaniu w latach 30. XX wieku: na podstawie materiałów Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu*, Poznań 2004 [1]; pierwszy szkic monograficzny C. Lechicki, *Poznańska „Kultura”: 1936–1939*, ZP 1985, nr 4, s. 47–62 [1].

⁹² M.in. J. Ratajczak, *Zgasły „brzask epoki”: szkice z dziejów czasopisma „Zdrój”*, Poznań 1980 [1].

⁹³ B. Wysocka, *Wielkopolska prasa regionalna w Drugiej Rzeczypospolitej*, RHCzP 1976, z. 3, s. 243–272 [5].

⁹⁴ J. Załubski, *Prasa lokalna w Wielkopolsce międzywojennej*, [w:] *Prasa regionalna w Wielkopolsce*, Poznań 2000, s. 69–80 [5]; Z. Karczmarek, *Regionalna prasa wielkopolska w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Spółeczne uczestnictwo w rozwoju lokalnym*, Poznań 2004, s. 150–155; R. Kowalczyk, *Zarys dziejów prasy lokalnej w Wielkopolsce*, Poznań 2006 — autor wydzielił obszerny (2-arkuszowy) rozdział o prasie wielkopolskiej, lecz oparł się wyłącznie na literaturze przedmiotu.

⁹⁵ M.in.: A. K. Piasecki, *Polska prasa prowincjonalna w Wielkopolsce Wschodniej w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Turek: nakł. aut., 2000 — na bazie rozprawy doktorskiej (Uniwersytet Wrocławski 1993, prom. W. Wrzesiński); tenże, *Dzienniki i czasopisma w Wielkopolsce Wschodniej w okresie II Rzeczypospolitej*, „Rocz. Łódz.” T. 48 (2001), s. 115–142 (dot. okręgu kaliskiego), E. Jurga, *Prasa lokalna w powiatach — gostyńskim, górowskim, rawickim i wschowskim*, [w:] *Prasa dawna i współczesna*, cz. 4, Poznań 2003, s. 129–141; Z. Karczmarek, *Prasa gostyńska w okre-*

[15]⁹⁶. Szczególną pozycję na tym tle zdobyło zainteresowanie prasą wydawaną w koncernie Alfreda Ksyckiego w Żninie (4) [10]⁹⁷, gdzie ukazywał się najpopularniejszy dwutygodnik kobiecy II RP „Moja Przyjaciółka”.

sie międzywojennym, „Rocznik Leszczyński” R. 3 (1979), s. 191–207 [1]; A. Pakentregger, *Prasa żydowska w Kaliszu w latach międzywojennych*, „Biuletyn ŻIH” 1974, nr 1, s. 97–108 [4]; J. Waj er, *Prasa kolska w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Prasa dawna i współczesna*, cz. 1, Poznań 2000, s. 55–64 [2]; W. G i l l, *Prasa lokalna w Krotoszynie z okresu międzywojennego jako źródło wiadomości o dziejach miasta i regionu w latach 1919–1939*, [w:] *Z dziejów prasy wielkopolskiej XIX–XX wieku*, t. 4, Poznań 1998, s. 83–106 [4]; R. J a n k o w s k i, *Dzieje prasy Kalisza w latach 1918–1939* — niepublikowana rozprawa doktorska (UAM 1983, prom. S. Kubiak) i in.

⁹⁶ M.in. J. S t a s z e w s k i, *Pod znakiem „Lecha” — prasa gnieźnieńska 1860–1939*, [w:] *Prasa regionalna w Wielkopolsce*, Poznań 2000, s. 59–67 [1].

⁹⁷ F. F i k u s, *Wielkie wydawnictwo prasowe w małym mieście*, KHPP 1979, nr 1, s. 79–93 [4]; A. K ł y s z y ń s k i, *Koncern prasowy w małym mieście*, „Prasa Pol.” 1987, nr 6, s. 42–46 [3]; A. N o t k o w s k i, *Zawrotna kariera prowincjonalnego młodzieńca (Alfred Ksycki)*, KHPP 1992, nr 3/4, s. 67–75; J. G r a b o w s k a, *Moja Przyjaciółka: ilustrowany dwutygodnik kobiecy 1934–1939*, Żnin 1997 [3].

Bibliography

- A. Budniak: *Czasopismo pedagogiczne "Chowanna" (1929-1997) : zarys monograficzny*. Katowice 1999 [1] – skr. rozprawy doktorskiej (1997, UŚ, prom. Krystyna Heska-Kwaśniewicz).
- A. Bukowski: *Życie kulturalne i literackie Gdyni w latach 1920-1939*, [w:] *Gdynia : sylwetki ludzi, oświata i nauka, literatura i kultura*. Gdańsk 1979, s. 91-189 [4];
- A. Grajewski: *Świadek i uczestnik : 70 lat "Gościa Niedzielnego" 1923-1993*. Katowice 1993 [6].
- A. Gucka: *Obraz emigracji polskiej na łamach "Dziennika Poznańskiego" (1859-1939) i "Kuriera Poznańskiego" (1872-1939)*. Warszawa 2005
- A. K. Piasecki: *Dzienniki i czasopisma w Wielkopolsce Wschodniej w okresie II Rzeczypospolitej*, „Rocz. Łódz.” T. 48 (2001), s. 115-142 (dot. okręgu kaliskiego),
- A. K. Piasecki: *Polska prasa prowincjonalna w Wielkopolsce Wschodniej w okresie międzywojennym (1918-1939)*. Turek : nakł. aut., 2000 – na bazie rozprawy doktorskiej (Uniwersytet Wrocławski 1993, prom. W. Wrzesiński);
- A. Kłyszynski: *Koncern prasowy w małym mieście*, „Prasa Pol.” 1987, nr 6, s. 42-46 [3];
- A. Korecki: *Gazeta "Drwęca" w Nowym Mieście n/Drwęcą (1921-1939) na tle rozwoju prasy regionalnej woj. Pomorskiego w okresie II Rzeczypospolitej* – niepublikowana rozprawa doktorska (Toruń UMK 1987, prom. S. Salmonowicz);
- A. Korecki: *Prasa lokalna w Nowym Mieście do 1939 roku*, [w:] Dembieński, Józef: *Nowomiejskie wspomnienia 1920-1939*. Pelplin 2004, s. 25-42.
- A. Korecki: *Prasa w Brodnicy w latach 1920-1939*, [w:] *Szkice brodnickie*. T. 2. Brodnica 1993, s. 273-298
- A. Korecki: *Z dziejów sanacyjnej polityki prasowej : represje administracyjno-sądowe wobec pisma "Drwęca" (Nowe Miasto Lubawskie) w latach 1928-39*, „Zapiski Historyczne” 1989, z. 1, s. 83-100 i in.
- A. Mielczarek-Bober: *Prasa polska w województwie śląskim w latach 1922-1926*, [w:] *Regionalna prasa polska na Górnym Śląsku w latach 1845-1996*. Katowice 1999, s. 75-92 [2]
- A. Mielczarek-Bober: *Prasa polska w województwie śląskim w latach 1926-1939*, tamże, s. 106-129 [2].
- A. Mielczarek-Bober: *Prasa województwa śląskiego w dwudziestolecu międzywojennym*, [w:] *200 lat prasy polskiej na Śląsku*. Opole 1992. - S. 58-84 [6]
- A. Notkowski: *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*. Warszawa 1982 [52].
- A. Notkowski: *Rozwój ilościowy polskiej prasy prowincjonalnej w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1974, z. 4, s. 493-545 [3].
- A. Notkowski: *Zawrotna kariera prowincjonalnego młodzieńca (Alfred Ksycki)*, KHPP 1992, nr 3/4, s. 67-75;
- A. Paczkowski: *Prasa polska w latach 1918-1939*. Warszawa 1980 [154].
- A. Pakentreger: *Prasa żydowska w Kaliszu w latach międzywojennych*, „Biuletyn ŻIH”, 1974, nr 1, s. 97-108 [4];
- A. Romanow: *Orientacyjny wykaz tytułów czasopism gdyńskich wydawanych w okresie międzywojennym*, „Rocznik Gdyński” R. 4 (1983), s. 277-281 [4].
- A. Spyra: *Prasa na Ziemi Pszczyńskiej 1806-1939*. Pszczyna 1987 [1].
- B. Góra: *"Pielgrzym" 1869-1939*, [w:] *Bibliologia, literatura, kultura*. Kraków 1999, s. 199-212.
- B. Gröschel: *Die Presse Oberschlesiens von den Anfängen bis zum Jahre 1945*. Berlin 1993 [15]
- B. Gröschel: *Themen und Tendenzen in Schlagzeilen der "Kattowitzer Zeitung" und "Oberschlesischen Kuriers" 1925-1939 : Analyse der Berichterstattung zur Lange der deutschen Minderheit in Ostoberschlesien*. Berlin 1993 [2].
- B. Kochańska: *Od "Przewodnika Katolickiego" do "Tęczy" : (Drukarnia i Księgarnia św. Wojciecha w latach 1897-1939)*, [w:] *Prasa dawna i współczesna*. Cz. 1. Poznań 2000, s. 47-54 [4];
- B. Wysocka: *Wielkopolska prasa regionalna w Drugiej Rzeczypospolitej*, RHCzP 1976, z. 3, s. 243-272 [5].
- B. Żynda: *Bibliografia wydawnictw Księgarni św. Wojciecha 1895-1969 : w 75-lecie działalności wydawniczej*. Poznań 1970 [7].
- Bibliografia czasopism pomorskich : województwo bydgoskie*. Toruń 1960
- Cz. Lechicki: *Poznańska "Kultura" : 1936-1939*, ZP 1985, nr 4, s. 47-62 [1].
- Dariusz Matelski: *Prasa niemiecka w Wielkopolsce w latach II Rzeczypospolitej*, ZP 1997, nr 1/2, s. 106-122.
- E. Andrysiak, B. Celer: *Bibliografia prasy kaliskiej 1805-2005*, Kalisz 2005 [1].
- E. Czapiewski: *"Dziennik Poznański" (1859-1939)*, [w:] *Z dziejów prasy konserwatywnej*. Lublin 2009, s. 17-42;
- E. Długajczyk: *Oblicze polityczne i własnościowe prasy polskiej w województwie śląskim 1922-1939*. Katowice 1990 [19].
- E. Jurga: *Prasa lokalna w powiatach - gostyńskim, górowskim, rawickim i wschowskim*, [w:] *Prasa dawna i współczesna*. Cz. 4. Poznań 2003, s. 129-141;
- E. Krajniak: *Prasa sensacyjna województwa pomorskiego w latach 1926-1939*, „Rocznik Koszaliński” Nr 20 (1984/1985), s. 128-143;

- E. Kristanova: *Program społeczny i kulturalny "Tęczy" (1927-1939) na tle prasy katolickiej w II Rzeczypospolitej*, Łódź 2006 - skrót rozprawy doktorskiej (UŁ 2003, prom. O. S. Czarnik).
- E. Sławińska: *Rola prasy grudziądzkiej lat 1918-1939 w kształtowaniu kultury literackiej środowiska*, KHPP 1980, nr 3, s. 47-75 [2].
- E. Sławińska: *Życie kulturalno-literackie Grudziądza w latach 1918-1939*, s. 141-160: Wydawnictwo Wiktora Kulerskiego; s. 160-174 [4].
- F. Fikus: *"Kurier Poznański" i inne wydawnictwa prasowe Drukarni Polskiej S.A. w Poznaniu w latach 1918-39*, KHPP 1978, nr 4, s. 49-53 [5];
- F. Fikus: *Wielkie wydawnictwo prasowe w małym mieście*, KHPP 1979, nr 1, s. 79-93 [4]
- F. Fikus: *Z dziejów "Orełdownika" : 21 marca 1871 - 3 września 1939*, KHPP 1980, nr 3, s. 105-118 [2].
- F. i L. Biały: *Periodyki śląskie od XV wieku do 1945 roku*, Wrocław 2008.
- H. Przybylski: *Działalność prasowo-wydawnicza Wojciecha Korfantego w latach 1900-1939*, RHCzP 1967, z. 2, s. 160-188 [5]
- H. Setnik: *Czasopisma redagowane przez młodzież szkół średnich na Śląsku w latach 1925-1939*, „Rocznik Katowicki” R. 4 (1977), s. 105-110 [11]
- H. Synowiec: *Śląskie czasopisma szkolne 1922-1939*. Katowice 1999 [2];
- I. Zielińska: *Prasa powiatu rypińskiego w okresie Drugiej Rzeczypospolitej wyrazem aktywności społeczeństwa regionu*, „Ziem. Dobrz.” T. 9 (2003), s. 89-104 [1].
- J. Belkot: *Czasopisma kulturalno-literackie Konfraterni Artystów w Toruniu w latach 1934-1938*, „Rocznik Toruński” R. 10 (1975), s. 145-167 [5].
- J. Borzyszkowski: *"Pielgrzym" : gazeta i wydawnictwo w Pelplinie 1869-1939*, „W kręgu książki” Nr 9 (1987), s. 68-75;
- J. Borzyszkowski: *Prasa pomorska w Świeciu a stowarzyszenia i ich tradycje*, [w:] Świecie. Świecie 1998, s. 347-356.
- J. Burzyński: *Katowicka "Polonia" (1924-1939) : nakłady, kolportaż, zasięg oddziaływania*, KHPP 1989, nr 3, s. 43-52;
- J. Ciągwa: *Dzieje prawa prasowego w województwie śląskim w latach 1920/1922-1939*, „Rzeszowskie Zeszyty Naukowe” T. 25 (1998), s. 43-62
- J. Ciągwa: *Dzieje prawa prasowego w województwie śląskim*, [w:] *Regionalna prasa polska na Górnym Śląsku w latach 1845-1996*. Katowice 1999, s. 150-164 [1].
- J. Długosz: *Słownik dziennikarzy regionu pomorsko-kujawskiego*, Bydgoszcz 1988 [11].
- J. Gawor: *Czasopisma diecezji katowickiej*, „Nasza Przeszłość” T. 44 (1975), s. 145-158 [4].
- J. Glensk: *Bibliografia adnotowana śląskiej prasy plebiscytowej i powstańczej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1981, nr 2, s. 59-77 [5].
- J. Glensk: *Bibliografia adnotowana śląskiej prasy plebiscytowej i powstańczej*, KHPP 1981, nr 2, s. 59-77 [5];
- J. Glensk: *Chorzowski ośrodek prasowy do (1945 roku)*, „Zeszyty Chorzowskie” T. 1 (1996), s. 100-117 [1].
- J. Glensk: *Diariusz prasy polskiej na Śląsku*. T. 1. Opole 1993 [15]
- J. Glensk: *Kalendarium śląskiej prasy plebiscytowej i powstańczej*, „Wczoraj, Dzisiaj, Jutro” 1979, nr 2/3, s. 5-18 [2]
- J. Glensk: *Nakład i kolportaż prasy polskiej na Śląsku w latach 1789-1989*, [w:] *Obieg książki i prasy na Śląsku a wielokulturowość regionu*. Katowice 1999, s. 94-97 [1] i in.
- J. Glensk: *Nakłady prasy polskiej na Śląsku 1789-1939*, „Studia Śląskie” T. 34 (1978), s. 115-160 [12]
- J. Glensk: *Niemiecka prasa polskojęzyczna (tzw. gadzinówki) i polska prasa niemieckojęzyczna na Górnym Śląsku w okresie plebiscytu i powstań*, [w:] *Prasa okresu plebiscytu i powstań śląskich*. Opole 1987, s. 99-147 [1].
- J. Glensk: *Polska i niemiecka prasa plebiscytowa i powstańcza na Śląsku*, „Studia Śląskie” R. 39 (1981), s. 87-148 [6]
- J. Glensk: *Rozwój prasy lokalnej na obszarze styku dwóch narodowości : na przykładzie subregionu górnośląskiego*, [w:] *200 lat prasy polskiej na Śląsku*. Opole 1992, s. 12-32 [7]
- J. Glensk: *Wojciech Korfanty jako wydawca, redaktor i publicysta*, [w:] *Dzieło Wojciecha Korfantego*. Katowice 1993, s. 23-38
- J. Grabowska: *Moja Przyjaciółka : ilustrowany dwutygodnik kobiecy 1934-1939*. Żnin 1997 [3].
- J. Klimczyk: *Znaczenie kalendarzy polskich na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym*, „Wczoraj, Dzisiaj, Jutro” 1973, nr 3/4, s. 31-46 [6];
- J. Kłaczkow: *Czasopiśmiennictwo protestanckie w Polsce w latach 1918-1939*. Toruń 2003.
- J. Kłaczkow: *Sytuacja prasy ewangelicko-unijnej na Polskim Górnym Śląsku w okresie międzywojennym*, „Klio” Nr 2 (2002), s. 119-133 [1]
- J. Konieczny: *Witold Noskowski przy biurku redakcyjnym "Kuriera Poznańskiego" w latach 1925-1939*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Filologiczne” Z. 41 (1996), s. 25-40

- J. Mądry: *Ilościowy i typologiczny zarys rozwoju śląskiej prasy młodzieżowej i dziecięcej w latach 1922-1939*, [w:] *Tradycje i współczesność ruchu młodzieżowego. Zeszyt specjalny 2*. Katowice 1982, s. 380-393 [3].
- J. Pabisz: *Rozwój czasopism województwa śląskiego w świetle statystyki (1922-1939)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” T. 20 (1971), nr 137, s. 157-181 [7].
- J. Piotrowski: *Środowisko polityczne "Polski Zachodniej" w latach 1926-1939* (Uniwersytet Wrocławski 1994, prom. W. Wrześniński).
- J. Ratajczak: *Zagasy "brzask epoki" : szkice z dziejów czasopisma "Zdrój"*. Poznań 1980 [1]
- J. Ratajewski: *Prasa centrowa w języku polskim na Górnym Śląsku w latach 1886-1925*, KHPP 1977, nr 1, s. 19-63 [9].
- J. Ratajewski: *Śląskie dzienniki "Polonia" i "Polska Zachodnia" w latach 1924-1939*, [w:] *Regionalna prasa polska na Górnym Śląsku w latach 1845-1996*. Katowice 1999, s. 130-149
- J. Staszewski: *Pod znakiem "Lecha" - prasa gnieźnieńska 1860-1939*, [w:] *Prasa regionalna w Wielkopolsce*. Poznań 2000, s. 59-67 [1].
- J. Wadowski: *Morze i Pomorze - książki, czasopisma, filmy*. Warszawa 1964 [3]
- J. Wajer: *Miejsce "Dziennika Kujawskiego" (1893-1939) w prasie wielkopolskiej*, [w:] *Prasa regionalna w Wielkopolsce*. Poznań 2000, s. 113-121.
- J. Wajer: *Prasa kolska w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Prasa dawna i współczesna*. Cz. 1. Poznań 2000, s. 55-64 [2];
- J. Wajer: *Życie kulturalne Włocławka w latach 1918-1939*, Bydgoszcz 1997, s. 125-164 [3];
- J. Wcisło: *Polskie wydawnictwa prasowe w Piekarach pod Bytomiem w latach 1847-1939*, „Folia Historica Cracoviensia” Vol. 14 (2008), s. 299-338 [1].
- J. Załubski: *Prasa lokalna w Wielkopolsce międzywojennej*, [w:] *Prasa regionalna w Wielkopolsce*. Poznań 2000, s. 69-80 [5];
- K. Heska-Kwaśniewicz: *"Zaranie Śląskie" (1907-1939) : zarys monograficzny*. Katowice 1979 – skr. rozprawy doktorskiej (UŚ, prom. J. Zaremba).
- K. Kossakowska-Jarosz: *Dzieje kalendarzy górnośląskich do drugiej wojny światowej : próba syntezy*, „Kwartalnik Opolski” 1983, nr 3, s. 32-45 [4],
- K. Kossakowska-Jarosz: *Polskie kalendarze powszechne na Górnym Śląsku w latach 1918-1939 – niepublikowana rozprawa doktorska* (WSP Opole 1989, prom. J. Pośpiech)
- K. Wrzeńska: *Obraz mniejszości narodowych w poznańskiej prasie konserwatywnej w latach 1918-1939*. Poznań 2002 [2].
- L. Belzyt: *„Ateneum Kapłańskie” : 75 lat istnienia*, KHPP 1985, nr 3, s. 69-78.
- L. Wilczyński: *Działalność wydawnicza Akcji Katolickiej w Poznaniu w latach 30. XX wieku : na podstawie materiałów Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu*. Poznań 2004 [1]
- M. Barańska-Sereda: *Działalność Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Publikacji Prasy i Widowisk w Poznaniu w latach 1914-1956*, [w:] *Z dziejów prasy wielkopolskiej XIX-XX wieku*. T. 1. Poznań 1994, s. 173-182 [2]
- M. Królikowska: *Ideologia historyczna "Przeglądu Wszepolskiego"*, „Przegląd Humanistyczny” 1987, nr 6, s. 41-57 [1].
- M. Kunowska-Porębna: *Bibliografia zawartości "Kultury" 1936-1939*. Lublin 2008;
- M. Masnyk: *Polska prasa w województwie śląskim wobec ruchu polskiego na Śląsku Opolskim (1922-1933)*. Opole 1988 – skr. rozprawy doktorskiej (WSP Opole 1985, prom. E. Mendel).
- M. Orzechowski: *Wojciech Korfanty : biografia polityczna*. Wrocław 1975, passim [19]
- M. Przywecka-Samecka, J. Reiter: *Bibliografia polskich czasopism śląskich (do 1939 r.)*. Wrocław 1960 [35]
- M. Wojtkowski: *Prasa na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej w latach 1918-1939*, [w:] *Media lokalne i sublokalne na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej*. Włocławek 2007, s. 21-29.
- M.K. Jeleniewski: *"Dziennik Bydgoski" w przededniu wojny 1939 r.*, „Kronika Bydgoska” T. 26 (2004), s. 395-411.
- M.K. Jeleniewski: *Dzienniki bydgoskie XX-lecia międzywojennego i ich wpływ na poglądy polityczne i wybory mieszkańców*, [w:] *Polityka i media*. Poznań 2008, s. 127-138;
- M.K. Jeleniewski: *Prasa bydgoska w dwudziestoleciu międzywojennym : podstawy prawne : powstanie i rozwój dzienników*, „Kronika Bydgoska” [T.] 21 (1999), s. 61-74
- N. Klejdysz: *Reklama w "Dzienniku Poznańskim" okresu międzywojennego*, [w:] *Z dziejów prasy wielkopolskiej XIX-XX wieku*. T. 1. Poznań 1994, s. 161-167
- P. Dubiel: *Prasa w walce plebiscytowej na Górnym Śląsku*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1971, nr 1, s. 5-16 [5].
- P. Kenig: *150 lat prasy polskiej na Śląsku Cieszyńskim*. Bielsko-Biała 1998 [3]
- P. Kenig: *Niemieckie czasopiśmiennictwo w Bielsku do 1945 roku*, [w:] *Zarys dziejów prasy regionalnej na Śląsku Cieszyńskim w latach 1848-1989*. Bielsko-Biała 2006, s. 14-19.
- P. Nordblom: *Für Glaube und Volkstum : die katholische Wochenzeitung "Der Deutsche in Polen" (1934-1939) in der Auseinandersetzung mit dem Nationalsozialismus*. Paderborn 2000.

- J. Pabisz, Jerzy: *Rozwój czasopism województwa śląskiego w świetle statystyki (1922-1939)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” T. 20 (1971), s. 157-181 [7].
- Prasa okresu plebiscytu i powstań śląskich : w 65. rocznicę plebiscytu*. Red. J. Glensk. Opole 1987 [3].
- R. Budny: *Prasa codzienna w Strzelnie w okresie międzywojennym (1925-1938)*, „Ziemia Kujawska” T. 19 (2006), s. 51-76.
- R. Jankowski: *Dzieje prasy Kalisza w latach 1918-1939 – niepublikowana rozprawa doktorska* (UAM 1983, prom. S. Kubiak) i in.
- R. Kowalczyk: *Zarys dziejów prasy lokalnej w Wielkopolsce*. Poznań 2006
- R. Kuniński: *"Przegląd Wszechpolski" 1922-1926*, KHPP 1987, nr 2, s. 77-98 [2];
- R. Michalski: *Obraz bolszewizmu i Rosji sowieckiej na łamach polskiej prasy pomorskiej w latach 1917-1939*. Toruń 1997 [1];
- R. Michalski: *Obraz nieprzyjaciół Rzeczypospolitej na łamach polskiej prasy pomorskiej w latach 1920-1939 oraz 1945-1948*. Toruń 1999.
- R. Michalski: *Obraz Rzeszy Niemieckiej na łamach polskiej prasy pomorskiej w Drugiej Rzeczypospolitej (1920-1939)*. Toruń 1995 [2];
- R. Michalski: *Obraz Żyda i narodu żydowskiego na łamach polskiej prasy pomorskiej w latach 1920-1939*. Toruń 1997 [2];
- R. Michalski: *Systemy wartości na łamach polskiej prasy pomorskiej w latach 1870-1939 oraz 1945-1980*, Toruń 1998 [2];
- R. Wapiński: *"Przegląd Wszechpolski" (1895-1905, 1922-1926)*, [w:] *Na warsztatach historyków ... op. cit.* s. 79-93 [7];
- S. Michalczyk: *Tradycje prasowo-wydawnicze w Rybnickiem do 1939 roku (Rybnik, Wodzisław, Radlin, Jastrzębie, Knurów, Gólkowice, Żory)*, „Kroniki Rybnickie” R. 1 (1983), s. 223-239 [2].
- S. Zahradnik: *Czasopiśmiennictwo na Śląsku Cieszyńskim i jego uwarunkowania (1848-1939)*, [w:] *Zderzenia i przenikanie kultur na pograniczach*. Opole 1989, s. 197-208 [1] i in.
- S. Zahradnik: *Czasopiśmiennictwo polskie, czeskie i niemieckie na Śląsku Cieszyńskim [do 1939 roku]*, ZP 1989, nr 1, s. 15-26
- T. Kowalak: *Niemiecki ośrodek prasowy w Bydgoszczy w okresie międzywojennym*, „Kwartalnik Historyczny” 1967, nr 4, s. 963-994 [1].
- T. Nodzyński: *"Strażnica Zachodnia" 1922-1939 : źródło do dziejów myśli zachodniej w Polsce*. Zielona Góra 1997.
- U. Stosio: *Prasa dla dzieci i młodzieży w latach 1918-1939 na Śląsku*, [w:] *Prasa dziecięca i młodzieżowa*. Kielce 1982, s. 172-183 [5];
- W. Gill: *Prasa lokalna w Krotoszynie z okresu międzywojennego jako źródło wiadomości o dziejach miasta i regionu w latach 1919-1939*, [w:] *Z dziejów prasy wielkopolskiej XIX-XX wieku*. T. 4. Poznań 1998, s. 83-106 [4];
- W. Korzeniowska: *Prasa polska Podbeskidzka (Biała, Bielsko, Cieszyn, Dobromyśl, Goleszów, Skoczów, Wisła) w latach 1848-1939 : szkic monograficzny*, „Studia Śląskie” T. 49 (1990), s. 185-206 [1].
- W. M. Kolasa: *Kierunki badań nad historią prasy polskiej 1918-1939*. Cz. 1, *Tendencje rozwojowe, typologia*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2011, z. 1/2, s. 5-55
- W. M. Kolasa: *Kierunki badań nad historią prasy polskiej 1918-1939*. Cz. 2, *Prasa polska za granicą*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2012, nr 1, s. 61-86
- W. Pepliński: *Oblicze społeczno-polityczne "Słowa Pomorskiego" w latach 1920-1939*. Gdańsk 1978 [14] – skr. rozprawy doktorskiej (Uniwersytet Gdański 1976, prom. R. Wapiński).
- W. Pepliński: *Oblicze społeczno-polityczne "Słowa Pomorskiego" w latach 1920-1939*. Gdańsk 1978 [14]
- W. Pepliński: *Prasa na Pomorzu w okresie międzywojennym*, „Gdański Rocznik Kulturalny” T. 11 (1988), s. 14-39.
- W. Pepliński: *Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej 1920-1939*. Gdańsk 1987, s. 23.
- W. Pepliński: *Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej 1920-1939 : system funkcjonowania i oblicze społeczno-polityczne prasy polskiej*. Gdańsk 1987 [41]
- W. Pepliński: *Prasa toruńska w latach 1920-1939*, „Zapiski Historyczne” 1983, z. 3, s. 143-173 [5];
- W. Pepliński: *Stan i potrzeby badań nad historią prasy pomorskiej*, KHPP 1987, nr 4, s. 23-39 [2]
- W. Spaleniak: *Encyklopedyczny zarys dziejów prasy wielkopolskiej (1794-1939)*, [w:] *Z dziejów prasy wielkopolskiej XIX-XX wieku*. T. 3. Poznań 1997, s. 23.
- W. Spaleniak: *Encyklopedyczny zarys dziejów prasy wielkopolskiej (1794-1939)*, [w:] *Z dziejów prasy wielkopolskiej XIX-XX wieku*. T. 3. Poznań 1997, s. 14-35 [15].
- W. Władysław: *Krew na pierwszej stronie*. Warszawa 1982, s. 74-81 [27].
- W. Zieliński: *Czasopiśmiennictwo polskie orężem walki o zjednoczenie Górnego Śląska z Polską*, [w:] *W pięćdziesiątą rocznicę powstań śląskich i plebiscytu (1919-1920-1921)*. Katowice 1971, s. 183-202 [6]

- W. Zieliński: *Polska i niemiecka propaganda plebiscytowa na Górnym Śląsku*. Wrocław 1972 [14] (skr. wersja rozprawy doktorskiej – Śląski Instytut Naukowy 1969, prom. K. Popiołek)
- W. Zieliński: *Prasa polska w okresie powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku*, ZP 1981, nr 4, s. 66-73 [2].
- W. Zuchniewicz: *Syndykaty dziennikarskie w Polsce zachodniej i północnej*, „Prasa Polska” 1983, nr 3, s. 48-52 [1].
- Z dziejów prasy wielkopolskiej XIX-XX wieku*. T-1-5. Poznań 1995-2003.
- Z. Gawryszewska: *Z dziejów polskiej prasy młodzieżowej i dziecięcej na Śląsku do 1939 roku*, [w:] *Tradycje i współczesność ruchu młodzieżowego. Zeszyt specjalny [1]*. Katowice 1981, s. 25-34 [7]
- Z. Gorgoń: *Polskie kalendarze na Górnym Śląsku 1919-1939*, „Roczniki Biblioteczne” 1968, nr 1/4, s. 299-370 [4]
- Z. Kaczmarek: *Prasa gostyńska w okresie międzywojennym*, „Rocznik Leszczyński” R. 3 (1979), s. 191-207 [1];
- Z. Kaczmarek: *Z historii endeckiej prasy politycznej Poznania (1922-1939)*, RHCzP 1976, z. 1, s. 35-64 [3].
- Z. Kaczmarek: *Regionalna prasa wielkopolska w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Spoleczne uczestnictwo w rozwoju lokalnym*. Poznań 2004, s. 150-155;
- Z. Szymański: *Polska prasa lokalna na Kaszubach wobec regionalizmu w latach 1920-1939* – niepublikowana rozprawa doktorska (Uniwersytet Gdański 1987, prom. R. Wapiński); nadto kilka art.